

TANULMÁNYOK

**AZ IDENTITÁSPROBLEMATIKA NÉMETH LÁSZLÓ
REGÉNYEIBEN***Bálint Ágnes**Alkat, szerep, identitás*

Németh László az a huszadik századi magyar író, aki különösen nagy hangsúlyt helyezett hősei identitásküzdelmének ábrázolására. Az identitásproblematika kezdettől fogva alapkérdése a Németh László-műveknek, legyenek azok novellák, regények, drámák vagy akár esszék. Németh László az identitás normatív voltát vallja, természetesen egyfajta sajátos, rá jellemző értelemben. A személyiség alakulásában nem a *fejlődési* aspektusra teszi a hangsúlyt, sokkal inkább a *veleszületett lehetőségek aktualizációja* érdekli.

A húszas években hangjára talált író igen korán az „alkat” terminust találta a legmegfelelőbbnek arra, hogy segítségével a személyiségről alkotott sejtéseit megfogalmazza. A század elején divatos alkattannal Németh László kezdő orvosként János kórházi gyakorlatán ismerkedett meg. Ha pedig Németh László valamivel megismerkedett, akkor abból mindjárt valami eredeti ötlet – és természetesen az ötletből egy írásmű – született. A fiatal orvos egy alkattani könyv lelkes átböngészése után néhány nappal terjedelmes dolgozatot nyújtott át főorvosának *Új szempontok a status praesens felvételében*¹ címmel. Ebben nemcsak azt sürgette, hogy az alkattani szempontok is nyerjenek létjogosultságot a status praesens felvételekor, hanem – ez mindenkor jellemző Németh Lászlóra – szinte utópisztikus módon az egész orvostudomány átformálását látta (és várta) az alkattantól. „A tüneti és az etiológiás terápia helyét az alkatnak kell elfoglalnia – írta. – A sterilisatio magna helyett aequilibratio magna. Az alkat egyensúlyba hozása. (...) A legtöbb betegség gyógyítása alkati úton képzelhető el.”²

¹ A dolgozatot 1925-ben írta. Lásd Németh László (1989) 67–96.

² Németh (1989) 90.

Bár az orvostudományt nem sikerült megreformálnia, az alkattan elméleti összefüggései kitörölhetetlenül beleivódtak Németh László gondolkodásába. A fiziológiai ihletettségű terminusok fokozatosan szellemtudományi, sőt lélektani jelentéssel töltődtek fel, és alapjai lettek egy sajátos Németh László-i nyelvezetnek. A nyelvezet pedig – mint legtöbbször – nála is filozófiát takar.

Németh László szóhasználatában az „alkat” a személy veleszületett adottságkészlete, és talán nem túlzás azt állítani, hogy „sorsa” is. A szociális környezet és az életesemények csak katalizáló szerepet játszanak az alkat kiteljesítésében, vagy éppen ellenkezőleg, akadályozzák azt. Németh László sokszor hangoztatott meggyőződése, hogy a környezet kínálta – vagy ránk kényszerített – „szerepeinknek” összhangban kell állniuk azzal az alkattal, ami a priori adott. Ez a személyiség harmonikus létének legfőbb feltétele. A „szerep” szintén sajátos Németh László-i terminus, ami a szó szociálpszichológiai jelentésén kívül életheletőséget, életmódot, karriert is jelent.

Az „alkat” és a „szerep” egymásnak meg nem felelése diszharmonióhoz vezet, ami arra sarkallja az egyént, hogy sajátos eszközeivel „alkatának” védelmére keljen a „szereppel” szemben. A védekezés különféle stratégiák segítségével valósul meg. Ezek feltárására segítségül hívom Glynis M. Breakwellnek a fenyegetett identitással kapcsolatos elméleti megfontolásait és terminológiáját,³ illetve a pszichodinamikus elmélet összefüggésében értelmezhető, Anna Freud által rendszerezett énvédő mechanizmusokat. Breakwell elmélete alapvetően kognitív szociálpszichológiai megalapozottságú, mégis lehetségesnek tartom, hogy helyenként ötvözzem, illetve kiegészítsem a pszichodinamikus elemzéssel. Reményeim szerint a két értelmezési keret termékenyítőleg hat egymásra, és végső soron egy koherens interpretációt eredményez.

Breakwell meghatározása szerint az identitást akkor éri fenyegetés, „amikor az identitásfolyamatok, azaz az asszimiláció-akkomodáció és a kiértékelés valamilyen okból képtelenek teljesíteni a folyamatosság, az egység és az önbecsülés alapelvét, amelyek rendszerint e folyamatok működését irányítják”.⁴ A fenyegetés lehet belső és külső eredetű is. A személy, amint észleli ezt a fenyegetést, identitásának megőrzésére különféle megküzdési stratégiákat mozgósít.

Ezek a stratégiák aszerint osztályozhatók, hogy a fenyegetéssel való megküzdés milyen szintéren zajlik: a személyen belül (intrap pszichés), a személyek között (interperszonális) vagy a csoportok között (csoportközi). Elemzéseim során elsősorban az interperszonális stratégiákra (izoláció, negativizmus, átigazolás és behódolás) koncentrálok, ezek váltakozását kísérem figyelemmel. Az intrapszichés

---

³ Vö. Breakwell (1986)

⁴ Breakwell (1986) 46. Lásd még Erős (2001) 76.

történések értelmezését inkább a pszichodinamikus elmélet összefüggéseiből méritem.

Bár a Németh László-i és a breakwelli terminológia sem feleltethető meg maradéktalanul egymásnak, Breakwell segítségével úgy is fogalmazhatnánk, hogy az identitás folyamatosságát, egvediséget és a személy önbecsülését – ezek képviselik Breakwell szerint az identitás három alapelvét – a kibontakozott „alkat” tartalmazza. A környezet által felkínált vagy ránk kényszerített „szerep” veszélyeztetheti az identitás bármely, esetleg mindhárom alapelvét. Ezt a személy identitásfenyegetés-ként éli meg, és a fenyegetés elhárítására valamilyen megküzdő stratégiát választ.

„Identitásregények”

Németh László nagyregényei különösen alkalmasak arra, hogy „identitásregényként” olvassuk őket. Ez utóbbi kifejezés, ha nem is túl szerencsés, a fejlődésregénytől való megkülönböztetést célozza. Németh László hősei sajátos, érdekes „alkatok”, kész, kialakult identitással. Tragédiájuk rendszerint az, hogy ez az „alkat” nem bontakozhat ki harmonikusan az ellenséges, elutasító környezetben. Az író mintegy „gondolatkísérletet” végez velük: arra kíváncsi, hogyan küzdenek meg a rájuk kényszerített, de rájuk nem illő „szerepekkel”.

Ebben az olvasatban a *Gyász* a fenyegetett identitás megőrzésének, az *Iszony* az identitás visszaszerzésének a regénye. Az *Égető Eszter* főhősnője a behódolást, a „szerepnek” alárendelődést választja, az *Irgalom*⁵ Kertész Ágnesé pedig értékeinek és máságának felvállalásával küzd az identitásfenyegetés ellen.

Németh László azt vallja, hogy minden „alkatnak” megvan a maga létjogosultsága. Egy-egy „alkat” szükségképpen máságot hordoz a többihez képest. Ebben áll az egvedisége. A kor, amelybe beleszületik, szembesíti egy „normával”, amelyhez alkalmazkodnia kell. Az alkalmazkodás azonban egy bizonyos ponton túl az egvediséget fenyegeti. „A görögöknél épp az ragadott meg – írja egy helyen –, hogy ott mindenféle természetnek megvolt a normája s a hozzáillő kultuszai; az embert nem lehetett olyan könnyen a maga s a mások tudatában az emberiségéből kiszorítani. (...) A norma betöltéséért folytatott harc jogos, de egy határon túl nem kell erőltetni; a korlátaink vállalása teszi igazán a miénk s művelhetővé, ami a korlátan belül maradt.”⁶

Németh László nagyregényei tehát olyan küzdelmek színterei, amelyekben az egvediségüket, folyamatosságukat vagy önbecsülésüket védő hősök a koruk diktál-

---

⁵ Az *Irgalom* elemzésére ebben az írásban nem teszek kísérletet.

⁶ Németh (1973) 7.

ta normával kerülnek szembe. Bár harcuk eleve kudarcra ítélt, mégsem érdektelen. Az identitás megőrzéséért folytatott küzdelem nemcsak a mindenkori normák megkérdőjelezését jelenti, hanem rámutat azokra a sajátos értékekre is, amelyeket az alkati másság képvisel.

Gyász: a megőrzött identitás regénye

Az özvegyesség mint fenyegedett identitás

Németh László *Gyász* című regényének kezdetén a főhősnő, Kurátor Zsófi egy véletlen baleset folytán elveszíti férjét, tehát fiatal feleségből hirtelen fiatal özvegy lesz. A breakwelli terminológia szerint identitásának *folyamatossága* kerül veszélybe.

Az özvegyasszonyra egészen más viselkedési normák érvényesek a tradicionális paraszti társadalomban, mint a feleségre. Nemcsak a gyászév végéig tilos színes ruha viselése jelent megkötést számára, hanem – legalábbis a külvilág felé demonstrált – szomorúság is kötelező. „A rokon asszonyok, akik időnként el-elfogták, egész kereken megkérdezték: no, megvizasztalódtál már kicsit, Zsófi? – s félrefordított fejkéből rengeteg szájalommal pislogtak rá. Zsófi tudta, hogy két hónap alatt nem illik egy kicsit sem megvizasztalódnia, s azon volt, hogy éppolyan fejhangan felelje, mint ők – nem olyan könnyű abba beletörődni, ángyi; elébb megöregszem én, mint beletörődjek.”⁷

Az özvegyasszonynak interperszonális kapcsolatait is korlátozzák az íratlan, de az elvárások szintjén nagyon is működő szabályok: a családtagokon kívül csak nőkkel illik érintkeznie. Ennek a szabálynak még látszólagos megsértése is azonnali szankciót von maga után. A büntetés a „pletykában” ölt testet, ami hosszabb távon – immár önmagát generálva tovább – a stigmatizáláshoz és a kiközösítéshez vezet.

Zsófi jól tudja ezt, amit az is bizonyít, hogy rettegve gondol arra az eshetőségre, hogy megindul róla a pletyka. Egy alkalommal el is képzele, mi hangozhatna el vele kapcsolatban. „Látta a Horváthné ángyát, amint elméri a tejet a Lak gépésznének. – No, a kis Kurátor Zsófi nem soká állta férfi nélkül – újságolja a gépészné hadaró hangja.”⁸ A szóbeszédet megelőzendő, Zsófi aggályosan pontosan betartja az özvegy számára előírt szerepkövetelményeket. „Enyhe idő járt, nem lett volna szűkség kendőre, de attól is özvegyasszonyosabbnak érezte magát. A keresztbe kötött berlinerben a dereka is előreesett, az egész asszonyra kiült szomorú özvegyessége. Aki ránézett, láthatta, hogy ez nem is gondol férfinépre.”⁹

---

⁷ Németh (1981) 60. (kiemelés tőlem: B. Á.)

⁸ Németh (1981) 85. (kiemelés tőlem: B. Á.)

⁹ Németh (1981) 87. (kiemelés tőlem: B. Á.)

A behódolás: a képmutató gyász

Kezdetben azonban Zsófi sokkal egészségesebb személyiség annál, hogy a gyászoló özvegy rákényszerített szerepével identikusnak érezze magát. Szomorúsága hamar elmúlik, a gyászmunka egészségesen befejeződik. Zsófi inkább a jövőre gondol, a szekrényben megsimogatja színes ruháit, és jólesik neki, ha a férfiak rajta felejtik a szemüket. A gyászoló özvegy szerepét tehát inkább „képmutatással” játssza, mint belső meggyőződéssel. Tudja, hogy mivel tartozik a kívülvilágnak, viselkedését ennek megfelelően alakítja, de hagyja, hogy belső világa a maga spontán törvényei szerint alakuljon. „Ezeket az érzéseit eleinte maga előtt is titkolta Zsófi, de lassan hozzájuk szokott, mint ahhoz a képmutató bankódáshoz az utcán; *a fontos az volt, hogy rá ne költsenek valamit.*”¹⁰

Breakwell terminológiája szerint Zsófi a *behódolást* választja megküzdési stratégiául az identitásának folyamatosságát veszélyeztető fenyegetéssel szemben. Elfogadja tehát az új pozíció diktálta viselkedési szabályokat, és az elvárások szerint él. Ennek következtében szociális elismeréshez jut. Breakwell utal arra, hogy a behódolásnak lehetnek a személy számára kellemetlen vonatkozásai is: mindig mások vélt elvárásainak megfelelően élni meglehetősen kimerítő és embert próbáló dolog.¹¹ Zsófi azonban hamar beletanul a szerepjátásába, és ez egyelőre nem okoz neki különösebb megerőltetést.

A stratégia azonban nem bizonyul hosszú távon sikeresnek. Az özvegyekkel kapcsolatos tradicionális szerepelvárások annyira homályosak és szövevényesek, hogy számos, akár egymásnak ellentmondó értelmezést is lehetővé tesznek. Zsófi azzal, hogy a behódolást választja, a kettős kötés csapdájába kerül. Ha nem viselkedik az íratlan szabályok szerint, akkor szociális elutasítást generál, ha azonban megfelel előírt szerepének, akkor identitásának folyamatossága és önbecsülése kerül veszélybe. A nem világosan körvonalazott normák nem is teszik lehetővé az alkalmazkodást. A behódolás már csak azért sem bizonyul sikeres stratégiának, mert nem csökkenti a szociális nyomásból eredő szorongást.

Izoláció: menekülés a falu szája elől

A regény kezdetén Zsófi még az anyósánál lakik egy év körüli kisleányával, Sanyikával együtt. A fiatal özvegyasszonynak nemcsak az okoz nehézséget, hogy elejét vegye a vele kapcsolatos pletykáknak, hanem az is, hogy megfeleljen anyósa szintén körvonalazatlan elvárásainak.

---

¹⁰ Németh (1981) 62. (kiemelés tőlem: B. Á.)

¹¹ Vö. Breakwell (1986) 126.

Az öreg Kovácsné is kettős kötésben tartja Zsófit. Egyrészt azt kívánja tőle, hogy maradjon vele, és házasodjon össze a kisebbik fiával; így Zsófi hozománya és kis földje továbbra is a Kovács családnál kamatozna. Másrészt érezteti vele, hogy feleslegessé vált a háznál: nősülő fiának (aki még „úri lányt” is kaphat, miért érne be egy özvegyel) szüksége lesz Zsófi szobájára. Zsófi nem látja világosan, hogy melyik elvárásnak kell engedelmeskednie. Ismét olyan csapdában van, amelyből nem lehetséges jó döntéssel kiszabadulni. Ha marad, az anyósa élete végéig azt hányja a szemére, hogy kisebbik fia révén jobb menyet is kaphatott volna. Ha elmegy, maga keresi a stigmát: „Őtőle holtáig náluk maradhatott volna, de ezek a Kurátor lányok mind ilyenek, még a gyászidőt sem várja ki, nem lehet el férfi nélkül”¹² – mondaná az anyósa.

Zsófi végül elszánja magát a távozásra, de ezzel újabb döntés elé kerül. Az a kérdés, hogy hova is menjen. Visszaköltözhetne a szüleihez, de ezt a megoldást mindjárt el is veti. Anyjával, mint a többi anyafigurával (ld. az anyósa és a későbbiekben Kiszeláné), ambivalens viszonyban van. „Hogy ő padlót sikáljon, míg Ilus madejra terítőt hímezget a politúros asztalára. Előbb visszadugják a csibét a tojásba, mint hogy ő hazajöjön lánynak az anyja keze alá”¹³ – gondolja. Zsófi féltékeny arra az anyai szeretetre, ami több gyengédséggel tünteti ki Ilus hűgát, egy leendő jegyző, azaz egy igazi úriember menyasszonyát. Ugyanakkor tudja, hogy anyja megértésére és érzelmi támogatására számíthatott leginkább a friss gyász hónapjaiban.

Zsófinak, mint a Németh László-regények minden női főhősének, apjával felhőtlenül jó a kapcsolata. Zsófi neki tárja fel kérését: vegye meg számára a falu szélén álló, elhagyatott kis házat. Apja először nem helyesli a tervet, mert jól tudja, hogy Zsófi önálló élete milyenfajta szóbeszéd kiindulópontja lehet. „Nem is jó az – érvel –, ha egy özvegy egymaga él, ő ugyan tudja, hogy a Zsófi nem olyan, de a népek a kútágast is összeadják a köcsögtartó fiával.”¹⁴ A normák, szerepelvárások egyik tekintélyes képviselőjeként az apa nehezen vállalja a kétes kimenetelű döntés felelősségét. „Az öreg Kurátor éppolyan őszintén hitte, amit mondott, mint amilyen őszintén sajnálta a ház árát. Zsófi volt a kedvence, s szívesen áldozott a szerencséjéért, de mért áldozzon a szerencsétlenségéért.”¹⁵ A mérleg nyelve azonban végül Zsófi elhatározása felé billen, és a fiatal özvegy beköltözhet a faluszéli kis házba.

A ház elhelyezkedése szimbolikus értelmű is. A falu szeme (vagy még inkább a *szája*) elől menedéket kereső Zsófi a peremlétet választja. Breakwell szavaival: úgy

---

¹² Németh (1981) 71.

¹³ Németh (1981) 69.

¹⁴ Németh (1981) 70.

¹⁵ Németh (1981) 70.

igyekszik minimalizálni a fenyegetés hatását, hogy izolálja magát más emberektől. Így nem kell szembesülnie az elutasítással, szájalommal vagy agresszióval, ami a stigmával függ össze.¹⁶

Zsófi a maga választotta magánytól először megretten. Fél az idegen házban, és nem tudja elképzelni, hogy hosszabb ideig fenntartsa ezt az állapotot. „Az ura halála óta először gondolt férjhezmenésre. De erről rögtön eszébe jutott, amit az anyósa mondott. A szabadság kellett neki, azért nem volt maradása. És ha úgy is van? De nincs úgy, feleselt a büszkesége. Dehogyan tudná ő az urát elfelejteni. Nem olyan ura volt neki, hogy azt csak úgy elfelejthesse. Ennek a csöppségnek se mondhasssa senki, hogy ilyen vagy olyan anyja volt.”¹⁷

Hamarosan beletanul a magányba, és a védelmet nyújtó kerítés mögött jövőjét tervezgeti. A falu szeme azonban oda is követi: megindul a pletyka arról, hogy a csendőr időnként odaköszön a fiatalasszonynak. Zsófi egyelőre nem tud arról, hogy a falu a szájára vette, és gondolatban szívesen foglalkozik a csendőrrel. Kertet ápol, háztartást vezet, és több-kevesebb lelkesedéssel nevelgeti gyermekét. Hétvégenként hazalátogat a szülői házhoz.

A kettős kötések sorozata azonban otthon sem ér véget. Szülei, akik aggódnak lányuk jó híréért, azt szeretnék, hogy újra férjhez menjen. „Majd lesz még az más-képp – csigatta az anyja –, meggyün neked is a kedved. – Nekem? Nincs a világnak az a férfija, akinek én még a csizmáját kenegessem – pattant föl Zsófi, s nyakig pirosodott.”¹⁸ A szülőknél ugyanakkor, szerepükből adódóan, óvniuk kell özvegy lányukat az idegen férfiakkal való ismerkedésnek még a látszatától is. A csendőrrel kapcsolatos pletykákra ezért először az anyja hívja fel a figyelmét: „Ládd-e, pedig a népek azt beszélik, neked is vóna, aki kőne. (...) Zsófi látta az öregasszony szemében, hogy nagyon is tudja, amit tud, s ez a *közvetett szidás* jobban vágta-marta az önértetét, mintha cédának, szemétnak szidta volna az anyja. Gonosz gyanú sunyított az öregasszony szája körül s az el-elkapott tekintetében.”¹⁹

A fenyegetés immár kézzelfogható valóság lett. A pletyka megszületett, és úgy látszott, csak idő kérdése, hogy a fiatal özvegy mikor válik megbélyegzetté. Zsófi önbecsülésére mért csapásként fogadja anyja szavait: „A becületemet is rágják – motyogta félhangosan, amíg Sanyinak a maradék déli főzeléket odavetette. Nem is akarta összehasonlítani a két képet, a kerítés előtti jelenetet, ahogy történt, s ahogy az anyja mutatta elé. Csak a sérelem nagyságát érezte, és sértődött szavakkal hányta be a jelenet emlékét, túlozta a rágalmakat, hogy annál jobban elmosódjék benne

---

¹⁶ Vö. Breakwell (1986) 109.

¹⁷ Németh (1981) 72.

¹⁸ Németh (1981) 82.

¹⁹ Németh (1981) 82–83. (kiemelés tőlem: B. Á.)

annak a kis melegségnek az emléke, amelyet az őrmester tréfás szeme olvasztott föl benne. Nem bírta ki a gondolatot, hogy ugyanebben az órában talán tíz-húsz házban is róla folyik a beszéd.”²⁰

Az izolációs stratégia tehát nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Nem hozott megkönnyebbülést Zsófi számára, sőt inkább felerősítette szorongását. Sem a külső fenyegetést, sem annak következményeit nem tudta megakadályozni. Az oly aggályosan fenntartott látszat épp az izoláció gerjesztette gyanú miatt sérült. Zsófi ebben a helyzetben három dologra szánja el magát. Először is, még nagyobb igyekezettel kezd ügyelni a látszatra (nem veti le fekete ruháját, sőt kendőt köt, görnyedten jár), másodsor pedig – sikertelensége ellenére – szélsőségesen kiterjeszti az izolációs stratégiát: immár az otthoniakkal sem érintkezik. Kivételt csak apja jelent, aki időnként ellátogat furcsa, magányba burkolózó lányához a faluszéli, kis házba. Harmadik döntése a leginkább figyelemre méltó: házába fogadja magát a falu szemét, Kiszeláné személyében.

„Azonosulás az agresszorral”

Zsófi először apjával közli elhatározását, hogy a szintén özvegy, a fővárosból hazaköltöző iskolaszolgánét albérlőül magához fogadja. „Nem is társaságnak hívok én ide valakit, hanem börtönőrnek”²¹ – mondja. Magyaratzként pedig hozzáfűzi: „A többiekkel nem is törődnek, de ha már édesanyám is az iránt faggat, kivel hállok itt, akkor mit tegyen az ember. Mit várhatok a falutól, ha otthon is úgy ismernek. (...) Hát azért fogadok pesztrát magamnak. Így legalább lesz, aki megnézi éjszaka az ágyam, hogy magam feküdtem-e bent.”²²

Az öreg Kurátor nem érti lánya szándékát. A szóba jöhető megoldások közül továbbra is a férjhez menést javasolja: „Tudod, hogy mindig a javadat akartam, ha nem is mutattam. Szép az, hogy annyira bánkódsz az urad után; eddig én sem erőltettem. De hát ha magad is belátod, hogy egyedül nem maradhatsz, akkor már amondó vagyok, elébb egy hites férj, mint egy idegen vénasszony.”²³

Zsófi azonban már döntött: önbecsülése visszaszerzése és a látszat megvédése érdekében szüksége van arra, hogy a viselkedése feletti kontrollt egy külső személy kezébe helyezze. „Úgy várta őt, mint kegyetlen, földöntúli hatalmat, akinek mindenét oda kell dobnia, csakhogy árnyékából büszkén nézhessen a világ szemébe. A Lakó volt az erény, aki mindörökre ráteszi az ő zavaros özvegyiségére a csontos kezét,

---

²⁰ Németh (1981) 85.

²¹ Németh (1981) 91.

²² Németh (1981) 91–92.

²³ Németh (1981) 92.

s az igazán erényes emberek makacs elszánásával követelte, hogy minél előbb rávesse az árnyékát, megfojtsa, tönkretegyje. Amikorra Kizseláné végre beköltözött, szálláscsinálója, a mitologikus Kizseláné már rég ott lakott a kitakarított kis szobában. (...) Főzés vagy mosogatás közben úgy pillantott az üres szoba ajtajára, mintha máris ott lakott volna mögötte a gyűlölt istenség...”²⁴

Zsófinak ettől kezdve minden erejét lefoglalja az, hogy kifogástalannak mutakozzék. Fáradhatatlanul végzi a házimunkát és neveli a gyermekét. Ezzel párhuzamosan azonban viselkedésének minden spontaneitása elvész.

Zsófinak az a döntése, amellyel Kizselánét a házába fogadja, nehezen volna megragadható a breakwelli interperszonális megküzdési stratégiák bármelyikével is. Mind a behódolás, mind pedig az izoláció döntő mértékben tudatos stratégiák, amelyek arra szolgálnak, hogy az egyén az adott ideológiai és szociális struktúrákon belül kíséreljen meg szembeszállni a fenyegetéssel.²⁵

A fenyegetés mértéke és időbeli kiterjedésének körvonalazatlansága miatt azonban a tudatos megküzdési stratégiák nem bizonyulnak kielégítőnek. A fenyegetés miatt felerősödő szorongás a freudi értelemben vett tudattalan énvédő mechanizmusokat is mozgásba hozza. Az elfojtás- és reakcióképzés-túlsúlyú énvédelmet most fokozatosan az azonosulás váltja fel. A külső fenyegetettséggel megküzdni képtelen én introjektálja támadóját, és ezáltal felvértezi magát annak morális attribútumaival. Az identifikációnak ez a változata Anna Freud nyomán úgy minősíthető, mint „azonosulás az agresszorral”.

Hogyan is történik ez az azonosulás? A falu társadalma által képviselt normák Kizseláné személyében végre kézzelfoghatóan testet öltenek. Kizseláné archetipikus anyafigura, aki kiválóan alkalmas arra, hogy Zsófi „élő lelkiismerete” legyen. Az énvédelem a normát megtestesítő személy fokozatos, ám egyre teljesebb bekebelezését kívánja meg ebben a helyzetben. Zsófi nem Kizselánéval, az öregasszonyal azonosul, hanem az általa egy személyben képviselt, de a fantáziájában immár fantomná növelt külső előírásokkal.

A vallomás íze

A két özvegyasszony kapcsolata kezdetben viszonylag harmonikusan alakul. Kizseláné keresi Zsófi társaságát, a fiatalasszony pedig szívesen hallgatja az idősebb panaszait, történeteit. Hamarosan Zsófi is rátalál a vallomás ízére. Annyi feszültséget oldanak benne, és annyi megkönnyebbülést hoznak ezek a beszélgetések, hogy titkai és témái fogytán (némelyiket különállása megőrzésére sohasem

---

²⁴ Németh (1981) 101–102.

²⁵ Vö. Breakwell (1986) 126.

adja ki) lassanként kiszínez, illetve kitalál történeteket, amelyek segítségével újabb enyhülést szerez magának.

Ezekben a vallomásokban tetten érhető az énvédelem egyik újabb megnyilvánulása, a projekció. A projekció révén Zsófi vádaskodásba fordítja integrálatlan indulatait. Immár jólesik sértegetni a csendőrt, akivel a pletykák ártatlanul hírbe hozták: „Különös gyönyörűsége telt benne, hogy az őrmestert csúfolhatta. Forrómelegen buggyant ilyenkor száján a szó: porcikáról porcikára szedte szét. (...) Szegény őrmester megsántult, a válla leesett, az álla megdagadt, a szemei kilógtak az üregükből.”²⁶ Jólesik vádolni az anyósát is, Kiszeláné előtt „öreg pókként” emlegetni: „Az öreg pók Zsófi anyósa volt, aki így akarja megbosszulni, hogy a mafla fia nem kellett neki. Kovácsné apró, kerítő kísérletei színes, drámai eseményekké dagadtak. Kovácsné nemcsak hogy utánaküldte Józsit a kamrába, de rájuk is zárta az ajtót, szerencsére ő rögtön megmondta Józsinak a magáét, s azt is, hogy minek tartja az anyját.”²⁷

Zsófi annyira beleloallja magát ebbe a maga alkotta képzeletvilágba, hogy nem-sokára „mániákus” vádaskodó lesz: „Így monologizálták át egymás mellett néha a fél éjszakát. Zsófi vadul, az egész világot rázón, Kiszeláné öregasszonyosan, sopánkodón.”²⁸

Szembetűnő, hogy Zsófinak nincsenek kreatív megküzdési stratégiái (például szublimáció), így az integrálatlan feszültségektől valójában nem tud megszabadulni. Az immár bekebelezett normarendszer által képviselt bírálatok, kritikák és bűntudat az ént belülről fenyegetik. Az újonnan bekebelezett normák a felettes-ént duzzasztják fel irreális mértékben. Az aránytalanul nagy belső fenyegetést képviselő felettes-énnel szemben az énvédelem eddigi formái már nem bizonyulnak kielégítőnek.

Menekülés a betegségbe

Az énvédelem nem megfelelő működésének külső jele az, hogy Zsófi elfárad. A vallomások sebezhetővé tették; ettől megriad, nem akarja folytatni: „Este is sokszor panaszkodik, hogy fáj a feje, s korábban lefekszik, hogy elejét vegye a beszélgetéseknek.”²⁹

A realitás elől Zsófi a nappali álmodozásokba menekül, ahol tovább színezi – immár a maga kedvére – a kitalált történeteket. Ezek többnyire elvesztett és tulajdonképpen elfeledett férjével kapcsolatos, meg nem történt események, amelyek

---

²⁶ Németh (1981) 107.

²⁷ Németh (1981) 107.

²⁸ Németh (1981) 113.

²⁹ Németh (1981) 115–117.

némi vigaszt nyújtanak a valóságtól mindinkább elszakadó fiatalasszony számára. A pszichózis azonban nem lesz teljesen úrrá rajta: „Zsófi nem merült bele annyira a maga új világába, hogy Kiszelné leskelődő sértődöttsége ne zavarta volna. Különös, álmodozó játékaiból minduntalan visszarezzent a Kiszelnével súlyosbírt valóságba...”³⁰

Kisfia is megretten ettől a megváltozott anyától, aki értelmetlenül és hosszasan beszél hozzá, időnként pedig – így fejezi ki a gyermek – „süg”. Amikor fát aprít, mozog a szája, „dödög”, ahogyan a továbbra is mindent látó Kiszelné fogalmaz.

Zsófit testi gyengeség fogja el. Nyilvánvalóan depressziós, ami fejfájásban, derékfájásban és teljes munkaképtelenségben nyilvánul meg. „Könnyebb volt így panaszkodni s reménytelen gondolatokkal foglalkozni, mint talpraállni, a doktorhoz menni, a gyereket kézbe venni s embert nevelni belőle”³¹ – kommentálja az író.

Sanyika

Sanyika, az ekkor már három év körüli kislány, különösen az érzelmi elhanyagolás miatt szenved. Kiszelné egy helyen rosszindulatúan jegyzi meg: „Ha otthon van, csak nyír meg szab”.³² A kislány játékaiban szimbólumértéke van: a gyermek mintha megérezné, hogy kapcsolatuk menthetetlenül szétszakad. Amikor úgy látja, hogy anyjára egyre kevésbé számíthat, ösztönösen „anyakeresésre” indul. A szomszédban élő púpos vénlány, Irma halmozza el figyelmével és szeretetével a gyermeket. Zsófi féltékenységgel reagál erre a bontakozó szeretetkapcsolatra, és durván elszakítja őket egymástól. Zsófi féltékenysége az izolációs stratégiával is magyarázható, amely azzal a vággyal jár, hogy a család többi tagja is korlátozza kapcsolatait a külvilággal. Ettől kezdve a kislánynak börtönné válik az otthon.

Zsófi következetlen anyja: hol vádolja, szidja, hol pedig a túlzott ragaszkodás jeleivel próbálja visszahódítani a kislányt. Védekezésül a gyermek neurotikus tüneteket fejleszt ki: nem eszik, „ideges”, bizalmatlan, „hideg”. „Ez a megváltozott anyuka, aki minduntalan beszélgette őt a kertből, távoli, zavaros dolgokról beszélt neki, s különös játékokra kényszerítette őt, amelyek hol sírással, hol szemrehányással végződtek, megrémítette. (...) Most azonban nem mert az anyja ölébe kúszni, mert tudta, hogy akkor beszéd jön, amelyre figyelni kellene, s ha eleinte igen szépen beszél is, egyszerre csak haragos lesz, s ő ilyenkor szívesebben lenne a sarokban, mint az ismerős ölben.”³³

---

³⁰ Németh (1981) 116.

³¹ Németh (1981) 142.

³² Németh (1981) 125.

³³ Németh (1981) 134.

Kapcsolatuk Zsófi betegségének súlyosbodásával egyre romlik. Az empátiára képtelen depressziós anya egy alkalommal így fakad ki: „Komisz, rossz fiú vagy, aki nem szereted anyukát. Hát akkor menj az Irmushoz, én nem vagyok anyukád, az Irma lesz az anyukád. Púpos anyukád lesz, s a gyerekek utánad kiabálnak majd: itt megy a Sanyi, akinek púpos anyukája van! (...) Zsófi nem törődött velem, hogy milyen csúnya, amit csinál, ki akarta irtani a fiából a diadalmas púpost...”³⁴ A gyermek kétségbeesett kiáltozással igyekszik tiltakozni: „Csúnya anyu!” – hajtogatja. Zsófi „Kétségbeesésében előbb verni kezdte, aztán az ölébe kapta s csókolgatta, ringatta a föl-fölsikoltó, majd föl-fölkokogó gyereket.”³⁵

Ez az eset tulajdonképpen kapcsolatuk fordulópontja: az anya ettől kezdve még kevésbé tud figyelni a gyerekeire. Szabadon engedi, vagy inkább nincs ereje kontrollálni a gyermek tevékenységeit. A teljes érzelmi és fizikai elhanyagolás következtében a gyermek súlyosan megbetegszik.

Zsófi a beteg gyerekekkel is ambivalensen viselkedik – kétségbeesetten ápolja, ugyanakkor maga előtt is tagadja a betegség lehetőségét. Nem hív időben orvost, nem elég türelmes a nyűgös gyermekkel – végül pedig átengedi a kontrollt a diadalmas Kiszelánénak kisfia ápolása felett. A súlyosan beteg gyermek hamarosan meghal, Zsófi pedig végképp elmagányosodik.

A „szobor”

A temetés után Zsófi kiutasítja a házából Kiszelánét (ez is arról árulkodik, hogy a kontroll belsővé vált, nincs többé szüksége külső „hatóságra”). Az öregasszony távozása azonban nem hoz jelentős gyógyulást, hiszen introjektált képe továbbra is kifejti megbetegítő hatását. A kettős gyászt viselő fiatalasszony ismét a teljes izolációt választja.

Kisfia halála után nemcsak a breakwelli értelemben vett izolációt, hanem a *negativizmust* is felfedezhetjük Zsófi megküzdési stratégiái között. Szülei még egy kísérletet tesznek arra, hogy megházasítsák. Maguk keresnek megfelelő vőlegényjelöltet, és a találgatót is megszervezik. De Zsófi, a belsővé vált és irreálissá növelt tilalmak által megkötözve, már a gondolatát sem tudja elviselni, hogy őt együtt emlegessék egy férfival. Mereven elzárkózik a házasság elől; úgy reagál, mintha szülei valami rendkívül erkölcstelen dolgot várnának el tőle.

Negativizmusa abban nyilvánul meg, hogy határozottan, meggyőződéssel nemet mond a házasság kínálta változás lehetőségére. Ezzel nemcsak identitásának folyamatosságát védi, hanem önbecsülését is, hiszen így minden kétséget kizáróan bebi-

---

³⁴ Németh (1981) 136.

³⁵ Németh (1981) 136.

zonyítja, hogy rosszul ítélték meg azok, akik korábban hírbe hozták. Egyediségét is megőrzi, hiszen ettől a döntésétől máris megkülönböztethetővé lesz „más özvegyszonyoktól”. A negativizmus, mondja Breakwell, olyan megküzdési stratégia, amely egyensúlyt teremt mindhárom identitás-alapelv között, és megvédi az identitás struktúráját az összeomlástól.

Mint minden, erőt képviselő folyamat azonban, figyelmeztet Breakwell, a negativizmus is kétoldalú. Pozitív hatása mellett számolnunk kell determinisztikus hatásával is. Ez utóbbi többféleképpen is megnyilvánulhat. Egyik formája, amelyet a szerző Apter nyomán „ön-negativizmusnak” is nevez, akkor fordul elő, amikor a fenyegetés külső forrása túl erősnek bizonyul, és a harag, vagy valamilyen más emóció, ami keletkezett, befelé fordul, a személy ellen. Az „ön-negativizmus” tehát olyan tévutas megküzdési stratégia, ami mazochizmusban, aszketizmusban, önfeláldozásban és önpusztításban jut kifejezésre.³⁶

A kettős gyászába beleragadt Zsófia jól illik ez a leírás. A faluban azt beszélük, hogy megzavarodott. Semmi mással nem törődik, mint a sírok ápolásával. Személyisége merev, szoborszerű, megközelíthetetlen – özvegységét és a gyászoló anya szerepét többé már nem tudja levetkőzni.

Iszony: az identitás visszaszerzésének regénye

Félelem a bekebelezéstől

Keveset tud az *Iszonyról* az, aki úgy véli, hogy a regény kulcsa a címében rejlik. Nelli iszonya a másik testtel való érintkezéstől, vagyis a szexuális élettel kapcsolatos averziója csak tünet. Nem ez okozza házasságuk tragédiába torkolló kudarcát; nem ez a magyarázata akaratlan gyilkosságának.

Kárász Nelli, a regény főhőse, alkatában hordja végzetét. Olyan ember ő, aki meg van győződve arról, hogy boldogságához nincs szüksége a másik emberre. Magányra termett, jellemzi az író. Lételeme a breakwelli értelemben vett *izoláció*.

Miféle identitásfenyegetés kényszeríti ilyen védekezésre? Nelli személyiségének alapproblematikája önmaga nárcisztikus túlértékelésében³⁷ rejlik. A *nárcisztikus személyiségzavar* a személyiség egyfajta patológiás működése, amelynek középpontjában önmagunk elfogadott és el nem fogadott aspektusainak, tulajdonságainak integrálatlansága áll. A valójában túlságosan alacsony önértékelésű személy mások figyelmét, elismerését keresi, állandóan külső megerősítésért sóvárog. Azokat, akiktől „nárcisztikus feltöltődését” várja, idealizálja, csodálja, másokat pedig leér-

---

³⁶ Vö. Breakwell (1986) 124.

³⁷ Ezt természetesen nem diagnózisként, inkább értelmezési keretként kell érteni.

tékel. Mivel állandóan saját maga tökéletességével foglalkozik (amiben rendületlenül hisz, amíg pozitív visszajelzéseket kap a környezetéből), empátikus képessége igen alacsony. A különben rendkívül dependens személy a felszínen függetlennek tűnik, akinek nincs szüksége mások érzelmi támogatására. Magával szemben irreális, perfekcionista igényeket támaszt.³⁸

Mindezeket a vonásokat könnyedén felfedezhetjük Kárász Nelli személyiségében. Az édesapját idealizáló, gőgös lány nem képes szeretetteljes kapcsolatot kiépíteni a férjével, ehelyett állandóan leértékeli, elutasítja. A kapcsolatuk hidegségétől szenvedő Takaró Sanyi iránt csak utólag mutat némi együttérzést.

Az empátiát nélkülöző, gőgös, felsőbbrendű viselkedés mögött rendszerint orális fixáció húzódik meg,³⁹ ami *orális düh* formájában artikulálódik. Ez azt jelenti, hogy a narcisztikus személyiségzavarban szenvedő személyt még csecsemőkorában olyan, a táplálkozással kapcsolatos frusztráció érte, ami kihat a későbbi személyiségalakulására. A csecsemő számára a bekebelezés (mint tapasztalat és mint tudattalan fantázia) egyet jelent a szeretett tárgy elpusztításával. Tárgykapcsolat-elméleti értelemben az *anya* az az elsődlegesen fontos „tárgy”, akire a szereteten kívül a gyermek agressziója is irányul.

Kárász Nelli csecsemőkoráról a regényből semmit sem tudunk meg, ám felnőttkori viselkedése sok mindentről árulkodik. Az alábbiakban látni fogjuk, hogy az étel és az azzal összefüggő teendők milyen nagy hangsúlyt kapnak Nelli életében.

Egy, a tejjel kapcsolatos epizód még a feltételezett csecsemőkori frusztrációról is sokat elárul. A regényből megtudjuk, hogy Nelli mindig kényesen ügyel arra, nehogy cselédei becsapják az élelmiszerekkel kapcsolatban. Egy alkalommal azt veszi észre, hogy a béresné a lefejt tej nagy részét a maga családjának teszi félre. Nelli inkább megtanul fejni, csak hogy elejét vegye annak, hogy élelem dolgában megcsalják. Irreális és aránytalan reakció ez, ha a várható veszteség nagyságát tekintjük. Az is elgondolkodtató, hogy a problémának ez a sajátos megoldása nagy megelégedéssel, megnyugvással, sőt diadalérzéssel tölti el. Mindez arra enged következtetni, hogy Nelli problematikájának hátterében egy korai (talán éppen az anyatejjel kapcsolatos) súlyos orális frusztráció áll.

A felnőtt viselkedés tehát őrzi ennek a frusztrációnak a nyomait, sőt a rá adott agresszív válaszkészséget is konzerválja. Az *orális düh*, ahogy ezt a jelenséget a pszichológia nevezi, a tárgy bekebelezését és egyben annak megsemmisítését célozza. Ez ellen a tudattalan destruktív törekvés ellen Nelli a *projektív identifikáció* segítségével védekezik.⁴⁰ Nelli tudattalan fantáziaszinten úgy éli meg, hogy környezete

---

³⁸ Vö. Hamilton, N.G. (1996) 104–109. Továbbá: Kézdi Balázs (1995) 83–85.

³⁹ Vö. Kézdi Balázs (1995) 84.

⁴⁰ Azaz énjének bizonyos részeit, indulatait (jelen esetben az orális dühöt), egy másik személyre vetíti, a másik személy jellemzőjeként észleli, és megpróbálja kontrollálni a másikban.

bekebelezéssel fenyegeti őt, ezért védekeznie kell. Számára a másik ember potenciális agresszor, aki az ő bekebelezésével autonómiáját veszélyezteti.

Az agresszorok étvágynak csökkentése

Édesanyja az első számú „bekebelező”, kronológiai értelemben is és fenyegető erejét tekintve is. Egyfajta „orális alkat” jellemzi. A regény kezdetén már beteges, öregedő asszony, aki semmi mást nem tesz, mint eszik, panaszkodik, és szavait valóságos köntösbe bújtatva fenyegetőzik.⁴¹ Éhes a titkokra, pletykákra, hírekre. Ezeket emésztő naphosszat, majd pedig továbbmondja nővéreinek vagy lelki atyjának. Anyja pletykaéhségét (amennyiben rajta múlik) Nelli kielégítetlenül hagyja: nem beszél neki az érzelmeiről, nem osztja meg vele a kétségeit, és elrejtje előle a leveleit. Menekül anyja mindenkit bekebelező kíváncsisága elől, így őrizve meg személyiségének legalább ezeket a szubjektív aspektusait.

Nelli, aki tudattalanul a bekebelezéstől retteg, védekezésképpen mindenkit *megetet*, jóllakat. Anyját is ő táplálja, és amikor az távolabb költözik, élelmiszercsomagokat küld utána. Anyja tehát folyamatosan belőle táplálkozik, a szó konkrét és metaforikus értelmében is.

A másik potenciális bekebelező Nelli számára a férje személye. A házasság tradicionális értelemben a nő birtokba vételének, szimbolikus bekebelezésének aktusa. Tákaró Sanyi ugyan nem „orális alkat”, mint az anyósa, Nelli projekciója révén azonban ő is agresszorral válik. A fiatal lány a házasságtól, mint minden más emberi köteléktől is, az autonómiáját félti. A fenyegető agresszorral szemben a maga rutinjával védekezik: az etetéssel. Sanyi ugyan hálás a jó kosztért, de alapvetően nem ezt várja a feleségétől. Nelli tragédiája tulajdonképpen az, hogy nem tudja adekvát módon kielégíteni férje „étvágát”. Közeledése nem szerelhető le a megszokott etetés rítussal. „Kielégíthetetlen étvágya” esetenként ugyan kijátszható, máskor pedig „éheztetni” lehet, de hosszú távon nincs hatékony megoldása erre a problémára. „Máig sem tudom: az élete zsugorodott össze *erre az egy éhségre*”⁴² – vallja be utólag tehetetlenségét, továbbra is az orálitással kapcsolatos metafora segítségével.

Az etetés Nelli számára olyan védekezési reakció, amely egyrészt kielégíti a potenciális bekebelezőket, másrészt a kontrollja alá vonja őket. Ez a kontroll-lehetőség biztosítja Nelli számára az oly fontos autonómiát, és viszonylagos biztonságérzést is nyújt.

Nelli természetesen vendégeit is jóllakítja. Kivételes módon kreatív, amikor a menüt kell összeállítania. Szendvicskompozíciókat és süteményeket készít a vendé-

---

⁴¹ Ne feledjük, hogy a beszéd is orális!

⁴² Németh (1981) 1024. (kiemelés tőlem: B. Á.)

gek tiszteletére. Amikor már nem járnak hozzájuk vendégek, kosztosokat fogad. Úgy tűnik, anyagi problémáik megoldását is az etetéstől várja.

Végül, de nem utolsósorban azt látjuk, hogy Nelli feltűnő módon szereti etetni a csirkéit és egyéb szárnyasait. Ezek a kis állatok, akik hosszú távon maguk is táplálékká lesznek, egyrészt elhessegetik benne az éhezéstől való reális és irreális félelmeket, másrészt „valutaértékük” van: az agresszorok étvágyát csökkentik majd, amikor erre szükség lesz.

A „Kárász-természet”

A regény során Nelli gyakran hivatkozik sajátos „Kárász-természetére”, amelyet, úgy tudja, apjától örökölt. „Kárásznak” lenni a regény kontextusában nem más, mint a patológiás mértékű narcizmus. Személyiségüknek ez a hasonló működésmódja teszi az apát és lányát elválaszthatatlan szövetségessé.

Legfőbb közös vonás apa és lánya természetében az a makacs autonómiaféltség, ami rányomja bélyegét minden emberi kapcsolatukra. Magányosak, emberkerülők, akik viselkedésükkel is azt hangsúlyozzák, hogy senkire sincs szükségük. Függetlenségük azonban csak látszólagos: mindketten környezetük (és egymás) elismerésére, csodálatára szomjaznak. Rendkívüli szorgalmukkal (amely azonban ritkán realizálódik valami tényleges teljesítményben) mások figyelmét kívánják felkelteni, illetve a maguk kivételességét és tökéletességét igyekeznek önmaguk előtt igazolni. Kudarcaikért meg nem értő környezetüket hibáztatják. Az öreg Kárász valaha a gróf intézője, „jobbkeze” volt. Egy narcisztikus sérelem miatt azonban (amikor az ifjabb gróf figyelmeztette arra, hogy nem egyenrangúak) hátat fordít a biztos egzisztenciának, és bérlőként próbál új életet kezdeni.

Az öreg Kárász az egyetlen, akit Nelli nem tekint potenciális agresszornak. Nem a „bekebelezők”, hanem a „fenyegetettek” közé tartozik. Kevés szavú ember, akitől már csak ezért sem kell tartania. Kárász egész életén át szenved felesége „orális” támadásaitól, és autonómiájának védelme érdekében oly módon szervezi meg a mindennapjait, hogy elkerülje az „agresszort”. A regény elején úgy jelenik meg, mint aki folyton kerülgeti a házát, de lehetőleg nem megy be. Egész nap a földet járja, rendületlen kitartással, bár teljesen feleslegesen. Nem a béreseinek van szükségük az ő állandó figyelmére, hanem neki arra a tudatra, hogy néhány ember felett mégiscsak gyakorolhat némi kontrollt, felügyeletet. A valóságot is éppúgy kerülgeti, mint saját otthonát: „mintha életet” él „mintha családjában”.

Nelli is csak így tudja elképzelni saját házasságát. A látszathoz feltétlenül szükséges dolgokon kívül, ha rajta múlna, mindent kihagyna belőle: a lelki közösséget, a szeretetkapcsolatot, és főképp a házasetletet.

Közös vonásuk továbbá, hogy biztonságérzetükhöz elválaszthatatlanul hozzátartozik a régi dolgokhoz, módszerekhez való ragaszkodás. Az öreg Kárász nem haj-

landó újításokat bevezetni a gazdaságába, éppúgy, ahogy Nelli is csak a megszokott módon dunsztolja befőttjeit. A változás, változtatás gondolatát is elutasítják, hiszen az a jól kifejlesztett védekezési stratégiáikat veszélyezteti. Sanyi, az örök újító, akinek lételeme a változás, ezért is jelent fenyegetést Nelli számára.

A „Kárász-természet” továbbá büszke különállást is jelent, nemes undort mindattól, ami természetes, ami emberi. Nárcisztikus önszeretetük kizárja a mély érzelmi kapcsolatokat. Különállásuk, büszkeségük (és menekülésük) jelképe az a jellegzetes szokás, hogy hátukat a kályhának vetik, és innen, biztonságos távrolról beszélgetnek az idegenekkel és a családtagokkal is. A biztonságon kívül a kályha olyan melegséget is nyújt, amire az emberi kapcsolatok melegét elutasítóknak nagy szükségük van.

A „Kárász-természet” nem ismer alkalmazkodást, kompromisszumot. A ráerőltetett szerepet lehántja magáról, határainak fenyegetését megtorolja. Mivel az emberi kapcsolatok többségét veszélyesnek észleli, nem enged közel magához senkit. Lételeme a magány, amit mindenáron megvédelmez. Nem „házasítható”: mindig megőrzi vadságát, pogányságát. Sanyi tragédiája az, hogy nem ismeri fel ezt a másságot. Nem alkalmazkodik; nem vállalja a „páros magány” (számára egyáltalán nem vonzó) alternatíváját.

Küzdelem a rémmel

Nelli autonómiájának hatékony védelmét csak a breakwelli értelemben vett *izoláció* tudja biztosítani. Nelli tudatosan vállalja ezt az életformát fiatal lány korában is, amikor tulajdonképpen a szükség diktálja, hogy egy mindentől távol eső puszta szervezzék meg családi életüket. A távolság minimálisra redukálja az emberekkel való kapcsolatot: vendégek ritkán érkeznek, és maguk is ritkán gyalognak be a faluba. Nelli számára a pusztai élet paradicsomi biztonságot jelent, autonómiája kiteljesedését.

Édesapja hirtelen halála új helyzetet teremt: anya és lánya sem egzisztenciális, sem fizikai értelemben nem képes tovább fenntartani a pusztai gazdaságot. Egyetlen kiútnak Nelli házassága látszik, ami megóvná a családot a teljes elszegényedéstől és fenntartaná a folyamatosságot megszokott életükben. „Közben én magam is tétován tapogattam kétféle rémület közt; (...) hogy mi lesz belőlem Sanyi nélkül, s ami ebből a szenvedélyes arcból tört rám, hogy mi lesz belőlem vele”⁴³ – emlékezik vissza dilemmájára Nelli.

Kárász Nelli számára tehát a házasság kizárólag egzisztenciális jellegű döntés. Rossz kompromisszum, amely ugyan elejét veszi az árvaság generálta identitás-

---

⁴³ Németh (1981) 788.

fenyegetésnek, de túl nagy árat (autonómiájának feladását) követel érte. „Azt gondoltam, majd megszokom – emlékezik vissza egy válságos pillanatban. – De mit tudja azt egy lány: mi az. Belemegy, s csak aztán érti meg, mit vállalt. Ennekem tán nem is lett volna szabad férjhez mennem.”⁴⁴

A házassággal Nelli identitásának folyamatossága kerül veszélybe. A magányára oly büszke lány immár nem rendelkezik szabadon saját testével sem. Identitásának egyediségaspektusa is sérül: a büszke, különös lány helyett egy lesz a sok névtelen, arctalan fiatalasszony közül. Szembesülnie kell továbbá a szexualitással, amitől, mint bekebelezési aktustól, rendkívüli módon szorong.

A gyász miatt igen csendes esküvőt nagy családi ebéd követi, amely már szimbolikusan előhangolja az oralitással kapcsolatos tudattalan fantáziákat. Nellit az asztal és a vendégek elhelyezkedése Leonardo da Vinci *Utolsó vacsora* című képére emlékezteti. Szorongása tehát tudattalanul összekapcsolja az evést és a nászéjszaka várható történéseit, amelyek valami végzetes, visszafordíthatatlan változással fenyegetik őt. A fiatal pár ezután nászútra indul a fővárosba.

Az utazás és a szobafoglalás bonyodalmai után már csak a szállodai vacsora késleltetheti azt, aminek ezen az estén meg kell történnie. Nelli, amennyire csak rajta múlik, igyekszik húzni az időt. A vacsora jó ürügy arra, hogy egy csóknál tovább ne engedje férjét. Maga a csók is kellemetlen, váratlan, frusztráló tapasztalat. „Az én szájjpadlásomon még ott volt a szalámidarab, amit a bor ivása közben sem tudtam lenyelni; a csók alatt folyton csak arra vigyáztam. (...) Igazi hosszú csók volt, amelyet a moziban látni; ott azonban nem érzi az ember az orr szuszogását, mint én a bőrrömmel, fülemmel.”⁴⁵ Az undorát alig leplezni tudó nő inkább a vacsora folytatását szorgalmazza. Sanyi, éppúgy, mint korábban, most sem veszi észre a vonakodást. „Úgy van, együnk – mondta, s úgy csapott rá evőeszközökkel a tányérjára, mintha az is elveendő szüzesség lett volna.”⁴⁶

Az orális és a genitális élvezeteknek ez a fantáziabeli összekapcsolása ugyanaz, mint korábban a Leonardo-képre való asszociáció, azzal a különbséggel, hogy ezúttal az anticipált agressziótól, erőszaktól rettegés hallatszik ki belőle. A projektív identifikáció révén Sanyi agresszorral válik, aki – bár a valóságban igyekszik gyengéden udvarolni – nem más, mint egy éhes szatír, akinek őt áldozatul dobták. Nelli minden bátorságát összeszedi az ellenkezésre: „Eh, tökéltem el magam, fűrödni nem fogok. Cipeljen az ágyra. De hogy kellessem magam előtte!”⁴⁷ Az „erkölcsi” tiltakozás egy akaratlan hazugságra is felbátorítja Nellit. A fürdéssel kapcsolatos

---

⁴⁴ Németh (1981) 987.

⁴⁵ Németh (1981) 831.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Németh (1981) 832.

ellenkezését azzal magyarázza, hogy „természetes mentsége” van, és ezzel tulajdonképpen a fő „veszélyt” is elhárítja. A hatásos ürügy segítségével még néhány napig távol tudja tartani a férjét. A nászéjszaka tehát elmarad, Nelli időt nyer arra, hogy szoktassa magát a gondolathoz.

Sanyi is sokat változik ezalatt. A tudattalanban bekebelezéssel fenyegető férfi könyörgő, kétségbeesett gyermekké lesz, aki immár nem vált ki elemi erejű szorongást Nelliből. A testi érintkezés ugyan undorral tölti el, de megérti, hogy a végzettel, sőt az erőszakkal kapcsolatos félelmei is indokolatlanok voltak. Egyúttal megtanulja kontrollálni a helyzetet: a kiéheztetés és a kibúvók taktikája a későbbiekben is sikeresnek bizonyul. Sanyi annyira kiszolgáltatottá válik ebben a helyzetben, hogy könnyen kezelhető lesz, és Nelinek a fantázia szintjén sem kell rémekkel megküzdnie.

Az orális agresszió „áldozata”

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy Nelli megbarátkozik a szexualitás gondolatával. Továbbra is elkeseredetten igyekszik megvédeni túlságosan is sérülékenynek vélt határait – és a határsértőt is állandóan megbünteti.

Indulatot váltanak ki belőle például férjének átkaroló, simogató gesztusai, amelyek szerinte a birtokbavételt szimbolizálják. „Azt hittem, megszokom – panaszkolja később nagynénjének, Szeréna néninek. – De nem, ezt nem lehet sohasem megszokni. A rab, az legalább maga rendelkezik a testével. (...) Énhozzám bármelyik percben hozzám lehet nyúlni. A péknél a zsemlyét nem szabad megropogtatni, engem igen. El tudja képzelni, Szeréna néni, mi az: – kiszolgáltatva lenni tíz húsos ujjnak, amely ott nyúl hozzám, ahol éppen jólesik.”⁴⁸

Az orális bekebelezés kézzelfogható veszélye miatt továbbra is kifejezetten undorodik a csóktól, amely egyrészt a szájak érintkezése, másrészt a nyál kontrollálhatatlan áramlását jelenti. Konkrét és szimbolikus értelemben is gyakran rója fel férjének azt, hogy „benyálazza”, továbbá sűrűn emlegeti undorát a különféle egyéb testnedvektől. „Az emberszenny, világpiszok, ami belém csap, elönt”⁴⁹ – morfondírozik egy helyen. Az, hogy házasságát orális fenyegetésként éli meg, a Szeréna néninek szóló panaszban fogalmazódik meg a legkézzelfoghatóbban: „Tetszik tudni, mi a szerelem? – mondja. – A közönségesebbik vágya, hogy a másikat magának *falatul benyálazza*. Ebbe *bele kell halni*.”⁵⁰

A kényszerűség diktálta szexuális élet – mert, hiába minden kibúvó, nem tudja kiiktatni a házasságból – rendkívüli módon felerősíti a bekebelezéssel kapcsolatos

---

⁴⁸ Németh (1981) 986.

⁴⁹ Németh (1981) 1026.

⁵⁰ Németh (1981) 987. (kiemelések tőlem: B. Á.)

tudattalan fantáziákat. Nap mint nap megerősödik abban a hitében, hogy ő agresszió áldozata, tehát a házasság számára nem más, mint folyamatos szenvedés. Nem szűnő undora és az autonómiásérelem keltette állandó szorongás felborulással fenyegeti belső egyensúlyát.

Addig azonban, amíg a pusztai izolációt sikerül fenntartania házassága idején, még boldognak is nevezi a kapcsolatukat. A háztartással, később a kislányával kapcsolatos mindennapi teendők jó elaborációs lehetőséget kínálnak számára. A változatlan környezet, illetve a három rábízott ember rendszeres jóllakatása elegendő biztonságérzetet nyújt ahhoz, hogy belső egyensúlyának különösebb sérülése nélkül sikerüljön megküzdenie a házasság hétköznapijaival.

Az izoláció teszi lehetővé a breakwelli értelemben vett *behódolást* is. Nelli tudatosan igyekszik megfelelni új szerepének, még akkor is, ha tudja, hogy ez ellentétes az „alkatával”. Alkalmazkodik, noha arra vágyik, hogy senkihez se kelljen alkalmazkodnia, és környezetének elvárásai szerint alakítja életét.

Sanyi és a sárga cipő

Azok számára, akik az *Iszonyt* többször is olvasták már, nem meglepő, hogy a regénynek akár egymással ellentétes olvasatai is vannak. Az érzelmi azonosulás szempontjából az egyik kézenfekvő olvasat az, amikor Nelli szemszögéből követjük az eseményeket, és Sanyit mindannyiszor ellenszenves, nagyszájú, lusta figurának látjuk. Lehet azonban az ő látásmódjába is belehelyezkedni: ekkor Nelli viselkedése lesz érthetetlenül merev és természetellenes, szemben a férje természetes, kiegyensúlyozott, jó humorú alakjával.

Bármelyik olvasatot részesítjük is előnyben, annyi mindig bizonyos, hogy ketőjük természete, alkata egymást kizáró jellegű. Értékeik, életfelfogásuk és érzelmi életük is teljesen eltérő. Ezek az eltérések végső soron egymás elutasításához és házasságuk kudarcához vezetnek.

Sanyinak sok vonzó tulajdonsága van, amiért családja és a környezete is nagyra értékeli. Tiszteli a szüleit, jó testvér és jó barát. A gazdasági főiskolán korszerű ismeretekre tesz szert, amelyeket saját gyakorlatában több-kevesebb sikerrel alkalmaz is. Vállalkozó kedvét ugyan Nelli a vagyon elherdálási kísérleteiként értékeli,⁵¹ de ebben nem kevés rosszindulat is van. Sanyinak lételeme a vállalkozás, az újítás, a változtatás. Nelli ezek mögött – több-kevesebb joggal – inkább lustaságot sejt.

Nelli leginkább a jellemében megragadható „gyermekességet” kifogásolja. Sanyi tényleg éretlen személyiség. Erre utal az, hogy a szülei, illetve a szülőfigurák iránt

---

⁵¹ Ebben Németh László értékrendje tükröződik, aki nem tartotta sokra a vállalkozó kedvet, legalább is gazdasági értelemben nem.

(mint amilyen Nelli édesapja is) kritikátlan tiszteletet érez. Feleségét gyakran nevezi „édesanyám”-nak, illetve „anyukám”-nak, amiben a kedveskedés és a szellemesség mellett egyfajta tudattalan anyakeresés, megkapaszkodási vágy is tetten érhető.

Érzeleml kifejezése is nyílt, gyermeki. A temetéseken zokog, a szenvedők mellett elérzékenyül. Szerelmi sikereit diadalmasan kibeszéli, és nem fukarkodik az öndicsérettel sem. Gyakran az exhibicionizmusig kitérő, olthatatlan szereplési vágy hajtja. Édesapja temetésén még túl is játssza a szerepét: teátrális mozdulatai, hangos zokogása – legalábbis Nelliben – megütközést kelt. Mindig a társaság középpontjában érzi jól magát. Feltűnően keresi mások elismerését, tetszését.

Döntéseiben mintha gyakran az örömev vezérelné. Traktort vesz, mert megtetszik neki a bonyolult, drága gép. Nem számol azonban azzal, hogy valóban megéri-e, és tudja-e majd fizetni a súlyos részleteket. Miután megunja „játékszerét”, ahogy Nelli gúnyosan nevezi a traktort, nem törődik vele tovább, és hagyja kint rozsdásodni az esőben. Máskor drága bútort vesz, majd feleslegesen ruhákra költ. Jellemző, hogy mindig erején felül költekezik, és olyasmit vesz, ami megnyeri a tetszését. Nem a hasznosság vagy az esztétikum számára a fő szempont.

Éretlenségének egyik legfőbb, szimbólumértékű bizonyítéka a *sárga cipő* vásárlása. A sárga cipőt akkor veszi meg, amikor teljesen eladósodva elhatározzák, hogy semmire sem fognak költeni. Sanyi képtelen ellenállni annak a kísértésnek, hogy jó vásárt csináljon. Az olcsó ár feledteti vele, hogy tulajdonképpen ízléstelen, használhatatlan holmit szerzett. A tetszés nála azonos a birtoklási vágygal, melyet az örömev sürgetésére azonnal ki kell elégítenie.

Végül, de nem utolsósorban Sanyi gyermeki önzése a szexualitásában is megnyilatkozik. Csak a saját örömét keresve, tárgyként használja a másikat. Még csak nem is feltételezi, hogy Nellinek kellemetlenséget jelent az ő öröme. Fogalma sincs arról a szorongásról, amellyel felesége a nászéjszaka előtt küszködik. Sem tapasztalataiból fakadó „előnyét”, sem pedig természetük különbözőségét nem mérlegeli házasetük során. Érzéketlenségével mindkettőjüket megfosztja attól, hogy házasságban a szexualitás a helyére kerüljön.

A falu kísértései

Sanyi édesapjának halálával jelentős fordulat következik a kis család életében. Beköltöznek a faluba, a Sanyi örökölte házba. A pusztai lét csendessége után az élettől pezsgő falu rendkívüli változást jelent Nelli számára. Maga a ház és a hozzá tartozó gazdaság sokkal jobb körülményeket jelent, mint a puszta. Nelli a rá jellemző orális kifejezésekkel ragadja meg az új környezet gazdagságát: itt „zsíros”, „kövér” ólak, kamrák és állatok állnak rendelkezésére.

Az ismeretlen ház otthonosságát eleinte csak régi, magával hozott csirkéi jelentik. Hamarosan azonban beletanul új szerepbe, ami nem sokban különbözik a

korabbitól. Itt is sűrög-forog, tisztogat, felújít, rendbe rak. A nagy háztartást is kitűnően győzi. A főzést annak ellenére sem engedi ki a kezéből, hogy volna cseléd, aki ezt a feladatot elláthatná. Nelli kitűnő és változatos főztjével lakatja jól családját és környezetét (kosztosaik is vannak, és a cselédek is ott étkeznek), ügyelve arra, kinek milyen az egyéni ízlése. Különösen anyósát szeretné lekenyerezni (ismeretlen erejénél fogva a jelen helyzetben ő a legveszélyesebb agresszor), de Sanyi édesanyja rövid idő után nem tart igényt arra, hogy más etesse. Mintha megérezné, hogy ezzel a lépésével fenntarthatja Nelli szorongását. Nem sikerül továbbá kontroll alá vonnia a család régi, idős cselédjét, Örszit sem.

Az új körülmények új feltételeket is jelentenek. „Társasági életet” kell élniük, ami azt jelenti, hogy hetente egyszer összejön a falu tehetősebb, illetve értelmiségi fiatalosa egy-egy háznál, és kártyázással, beszélgetéssel töltik az időt. Nelli hamarosan megszereti ezeket az alkalmakat, ahol megjelenésével mindig tetszést arat. Amikor náluk gyűlnek össze a vendégek, szendvicskölteményekkel fogadja őket. Érdeklődik a társasági pletykák és mások – egy-egy elejtett megjegyzésből kibontakozó – magánélete is.

Különösen jólesik a hiúságának, hogy mind az egyedülálló, mind pedig a házas férfiak rajonganak érte. Néhányan nyíltan udvarolnak az érdekes, titokzatos és feltűnően szép nőnek. Nelli ugyan elhárítja az udvarlást, a férfiakon tapasztalt új hatalmát azonban élvezi. A Sándor-napi vacsorára, amire ezeket a falubeli ismerőseiket hívják meg, különös gondossággal készül. Ruhát varrat, frizurákat próbálgat a tükörben. Először és talán utoljára foglalkozik ennyire aggályos módon a külsejével. Mintha a gazdag, ötletdús vacsora mellé magát is felkínálná.

Vonzerejével egyébként máskor is visszaél. A kicsinosított asszony, aki férjében vágyat kelt, mindig elutasítóan viselkedik. Ezzel az inkongruens kommunikációval állandóan kettős kötésben tartja Sanyit. Az egyszerre csábító és elutasító feleség paradox üzeneteitől a férj egy idő után megcsömörlik, és a cselédlányoknál keres vigasztalást.

Nelli ellenáll a falubeli gavallérok udvarlásának, de sógora, Imre iránti érzelmeit alig tudja eltitkolni. Imre kezdettől fogva nagyobb hatást gyakorol rá, mint Sanyi. Rokon lelket sejt benne: ugyanazt a fenyegetettséget véli felfedezni nála, mint amitől ő is szenved. Imre titokzatos, különc alak. Jellemző befelé fordulása is Nelliivel rokonítja. Hogy Nellitől nem teljesen idegen a szerelem érzése, az bizonyítja, hogy diáklányként egyik tanára iránt feltűnően rajongott. Ilyesmit érez Imre iránt is, sőt valamiféle halvány szexuális érdeklődés is feltámad benne. Imre azonban passzív, még azt sem árulja el, hogy észrevette-e sógornője tétova közeledését. Nelli számára újabb és újabb csalódást jelent ábrándozásai után szembesülni a valóságos Imrével. Az ábrándbeli Imre mint a boldogság egyetlen, halvány, de elszalasztott lehetősége marad meg Nelli emlékezetében. A valóságos Imre kiábrándító jelenség, hiszen hagyja, hogy „orális” alkatú felesége teljesen bekebelezze.

A hétköznapi felszínre hozzák Nelli és Sanyi alkati különbségeit és a belőlük fakadó értékrendkülönbségeket is. Sanyi vállalkozásai megbotránkoztatják a spórolást mindenekfelettinek tekintő Nellit. Azzal vádolja, hogy lusta, nem szeret dolgozni, és nincs kitartása. Magát állítja példaképpül férje elé. Sanyinak azonban alkátától idegen az állandó sürgés-forgás, ami kizárólag arra irányul, hogy a belső biztonság hiányát a külső „renddel” pótolja. A változtatástól, újítástól megváltást remélő férj nem hajlandó lemondani illúzióiról.

Házasságuk a faluban töltött évek alatt súlyosan megromlik. Nelli „éhezteti” a férjét, aki meggondolatlan vállalkozásaival adósságot halmoz fel, így akaratlanul is a család megélhetését sodorja veszélybe. Sanyi lassan visszanyeri realitásérzékét, és ráébred házasságának kudarcára. Kétségbeesésében inni kezd, és viszonyt folytat a cselédlánnyal. Ez utóbbi szolgáltatja Nelli számára az ürügyet ahhoz, hogy – legalábbis ideiglenesen – kilépjön ebből a kapcsolatból.

Félelem az egyensúlyvesztéstől

A falusi lét teljesen lehetetlenné teszi az *izolációt*, amely feltétele annak, hogy Nelli megőrizze belső biztonságát. Szexuális életük teljes érzelmenélkülisége (de pusztá ténye is) aktiválja a bekebelezéstől való szorongását. Most méri csak fel igazán, hogy az etetés önmagában nem jelent megoldást erre a kérdésre. A növekvő szorongás egyensúlyvesztéssel fenyeget.

Ebben a lélektani szituációban Nelli kénytelen védekezési stratégiát változtatni. A *behódolást* felváltja a *negativizmus*, ami nem más, mint az elvárásokkal való nyílt szembeszegülés. Nelli egy súlyosabb családi veszekedés után, amelyben felrója férjének a cseléddel kezdett viszonyt, úgy határoz, hogy elhagyja férjét, s anyjához és nagynénjéhez költözik Cencre. A veszekedés jó ürügy arra, hogy megsértődjön, és lerázza magáról kényelmetlen szerepét. „Szökött asszony” lesz, akinek viselkedése megcsúfolja a vele szemben támasztott elvárásokat; még gyermekét is elhagyja.

A *negativizmus*, mondja Breakwell, az identitás mindhárom alapelvét érinti, és helyreállítja megbomlott egyensúlyukat, így megvédi az identitás struktúráját. Ami a *folyamatosság* aspektusát illeti, Nelli újra a korábbi önmaga kíván lenni, lerázva az autonómiáját fenyegető házassági köteléket és annak minden terhét. *Egyediségét* új, vállalt szerepe, „szökött asszony” volta biztosítja, *önbecsülését* pedig helyreökenti az a tudat, hogy végre volt bátorsága ilyen veszélyes lépést tenni.

Breakwell szerint a *negativizmus* ereje abban rejlik, hogy megváltoztatja a személyről korábban kialakult benyomást. Többé már nem feltételezik róla, hogy formálható vagy befolyásolható. Sanyi rádöbben arra, hogy félreismerte a feleségét. A neki tulajdonított értékek nem léteznek, Nelli titokban sem, szemérmesen sem szereti őt. Az immár realisabban kirajzolódó jellemrajz nem sok reménnyel kecsegtet.

teti a csalódott férjet, és Nelli újonnan felismert makacssága egy darabig visszartartja őt attól, hogy kísérletet tegyen házasságuk rendbehozására.

A cenci tartózkodás hetei megnyugvást hoznak Nelli számára. „Költőkhöz illő szavak, mint új élet, szabadság, meg más effélék ugrálnak a szívemben, számban – mondja. – Mintha egy alagútból bukkantam volna föl, vagy valami szemnyitó műtét után tanulgatnám, milyen a levél, milyen egy virág.”⁵² Belső egyensúlya megszilárdul, mert visszakapott autonómiája újra megeremti a biztonságérzés alapjait. Miután kipanaszkodja magát kedvenc nagynénjének (anyjától ellenben megtagadja az őszinte vallomást), hozzálát, hogy rendbe szedje a háztartást. Régi megküzdési mechanizmusai ismét működésbe lendülnek: újra etet, tisztogat, sűrög-forog. Még arra is jut ideje, hogy kiegészítő ápolóként bejárjon a falu kórházába.

Szeréna néni, a múlt restaurátora

Szeréna néni az egyetlen, akit Nelli cenci tartózkodása alatt a bizalmába fogad. Kislány kora óta példaképnek tekinti, felnőttként pedig egyfajta lelki rokont lát benne. Szeréna néni, aki édesanyjának egyik nővére, sohasem ment férjhez. Önmagában már ez a tény is csodálatra méltóvá avatja Nelli szemében. Olyan ember ő, aki elég bátor volt ahhoz, hogy szembeszálljon a konvencionális elvárásokkal, és megőrizze autonómiáját.

Úgy is fogalmazhatnánk, hogy Szeréna néni „konzerválja” magát. Elzárkózik szinte minden identitásfenyegető tényező elől. Nem alakít ki új, a családján kívüli érzelmi kapcsolatokat, sőt a postaablak rácsával szimbolikusan is védi autonómiáját, határait. Kizárja életéből a változást. Örökké fiatal marad; körülötte mintha nem múlna az idő. Szeréna néni nemcsak a múlt konzerválásának mestere, hanem restaurálásának is. Megözvegyült nővéreit maga köré gyűjti az eredeti állapotában megőrzött szülői házba, így teremtvé meg a „semmi sem változott azóta” illúzióját.

Szeréna néni biztonságát nemcsak a rács és az ébren tartott múlt szolgálja, hanem a munkája is. Postamesterként önálló keresete van, ami megóvjá attól, hogy anyagilag kiszolgáltatott helyzetbe kerülhessen. Ebben a maga számára biztonságossá alakított világban mindig a kezében tudja tartani a kontrollt. A saját életét érintő döntéseken túl, munkája révén Szeréna néni mások kapcsolatait is kontrollálja. Ő nyomja a pecsétet a felbélyegzett borítékokra, rajta keresztül sürgönyöznek egymásnak az emberek. Ha a valóságban nem is, szimbolikusan mégis rajta múlik, hogy eljutnak-e címzettjükhöz az üzenetek, csomagok. Hatalma van tehát az emberek fölött; úgy szabályozhatja mások kapcsolatait, hogy körülötte semmi sem változik meg.

---

⁵² Németh (1981) 989.

Nellitől sem idegen a múlt és a változatlanóság iránti sóvárgás, az emberek feletti hatalma pedig egyenesen irigylésre méltóvá teszi szemében a kedves nagynénit. Nem tudja azonban, hogy Szeréna néni nagy árat fizet azért, hogy a maga alkotta illúziót fenntartsa. Érzelmi egyensúlya egyáltalán nem olyan stabil, mint a látszat alapján gondolhatnánk. Biztonságépítő igyekezete súlyos szorongásról tanúskodik. Nelli keserű vallomása házasesetének intim részleteiről a valóságnak olyan darabjával szembesíti, amely elől egész életében menekült. Az autonómia sérülésének ez a kézzelfogható példája azt az archaikus szorongást ébreszti benne, melyet biztonságteremtő, múltrestauráló törekvéseivel mind ez ideig távol tudott tartani magától. Nem tudjuk ugyan, hogy valójában mi zajlik le benne az utolsó éjszakán, amikor munkájára hivatkozva még visszamenekül a biztonságot jelentő postára, de reggel már holtan találják. A szíve mondja fel a szolgálatot.

Szeréna néni halálával a két másik nővér és Nelli megélhetése is kétségessé válik. Nelli számára különösen nagy veszteség a szeretett nagynéni halála. Nemcsak egyetlen szövetségesét és jövője zálogát veszíti el, hanem azt az illúziót is, hogy Szeréna néni példája követésre méltó. Rá kell döbennie, hogy szorongásaink ellen nem lehet úgy védekezni, hogy körülbástyázzuk magunkat. A belső egyensúlyt semmiféle külső rács nem tudja megóvni. Nem a problémák előli menekülés jelenti a megoldást, hanem valami más megoldást kellene keresni. Egyelőre azonban nem tudja, mihez kezdjen.

Kísérlet az iszony elfojtására

Abban a lélektani pillanatban, amikor az önálló megélhetés reménye szertefoszlani látszik, és autonómiájának megvédésére a menekülés nem bizonyul kielégítő módszernek, Sanyi megérkezik Cencre. Beteg édesanyja ápolására hívja haza a feleségét. A bocsánatért esedező és szemmel láthatóan megtört férj ekkor kisebb fenyegetést jelent Nelinek, mint saját anyja, aki nem győzi éreztetni vele elégedetlenségét. Erkölcsi botránkozása mögött az a vád is meglapul, hogy makacsságával éhhalálra ítéli édesanyját. Az az eshetőség, hogy úgy kell majd anyjával együtt élnie, hogy nem áll módjában etetni, újabb tudattalan szorongást generál a bekebelezéstől rettező lányban. Nelli végül – a nyomásnak is engedve – a kilátástalan jövő miatt úgy dönt, hogy visszatér a férjéhez.

Anyósa halálos ágya felett érti meg, hogy másképpen is be lehet rendezkedni az asszonyors elviselésére. „Mi haszna, ha az egész élet azzal telik el, hogy a sorsunkkal harcolunk? Az ember zúgolódik, megszökik, új sorsot akar teremteni. S hova jut? Hova jutottam Cencen? S hova jutnék, ha felmennék Pestre cselédkedni? Nem egyszerűbb elfogadni azt, ami van? Azon belül mutatni meg, hogy mit érünk?”⁵³

---

⁵³ Németh (1981) 1014.

Nelli tehát újra védekezési stratégiát vált: a *negativizmus* helyett fokozott mértékű *behódolást*. Tudatosan választja az alkalmazkodás útját, és gondosan ügyel a szerepek való tökéletes megfelelésre. Fogadalmat tesz, hogy ezentúl szótlanul elviseli mindazt, ami ellen eddig ágált. Jelszava a „helyállás”, amelyet anyósa példájából merít.

Az alkatával ellenkező szerepből azonban folyton kiesik: ilyenkor szabadjára enged az indulatait, és felhánytorgatja férjének az egymást követő rossz döntéseket. Utána, az önreflexió fényénél megbánja kitéréseit, amelyek arra is figyelmeztetik, hogy vállalt szerepe mögül hiányzik az identitás, ami hitelessé tenné. „Utóbb megbántam, hogy így nekimentem azért a tízpengős párnáért. Nem az ő vásárlásán esett meg a szívem, az éppolyan bősztító maradt; magamat röstelltem, hogy ilyen gyengén áll rajtam a kámzsa; ilyen kevésbé bírom fegyvelmezni magam.”⁵⁴

Sorozatos indulatkitörései arról árulkodnak, hogy régi-új helyzetében a szorongása ismét felerősödik. A házasetet talán soha nem találta olyan undorítóknak, mint a visszatérése utáni időben. Ezt az undort ugyan igyekszik elfojtani, de ezzel csak növeli az integrálatlan indulatok tömegét, melyek projekciók útján újra Sanyira vetülnek. A fantommá növelt, elviselhetetlen üldözővé lett Sanyi ellen immár jogosnak tűnik az az önvédelmi reakció, ami egy kritikus pillanatban minden erejét „támadója” ellen összpontosítja. A valóságban igencsak legyengült férj megfullad az arcába nyomott párna alatt.

A viszanyert autonómia

Férje halálával Nelli megszabadul a házasságából fakadó identitásfenyegetéstől. Visszanyeri jogát ahhoz, hogy maga rendelkezzen önnön sorsáról. Özvegysége autonómiájának visszaszerzését, a magány lehetőségét, azaz alkatának kiteljesítését jelenti.

Az író homályban hagyja azt a kérdést, hogy valójában gyilkosság történt-e. Pontosabban fogalmazva, ennek a kérdésnek egyáltalán nincs jelentősége, legalábbis nem lehet így feltenni. Nelli a maga generálta fantomot pusztítja el, aki történetesen azonos Takaró Sanyi személyével. Pszichotikus mélységű szorongásának másik áldozata az édesanyja lehetett volna, ha időközben a fizikai távolság el nem választja őket. A lehetőségeknél maradva: az anyósa is áldozatul eshetett volna, ha idejében ki nem száll abból a jóllakatos „játzmából”, amit Nelli az „agresszorokkal” űzött.

Nelli nem gyilkosnak érzi magát, hanem áldozatnak. Mindvégig saját szenvedéseit hangsúlyozza. Fenyegetettségében – ami szubjektív realitás – állandó védeke-

---

⁵⁴ Németh (1981) 1020.

zésre kényszerül. A határait kétségbeesetten védő nő azon az emlékezetes éjszakán csak szokásos fegyverei egyikét használja: az erejét. Nem mérlegeli azt, hogy a betegségtől legyengült férjjel szemben mekkora erőfölényben van. A védekezésre készítő indulat csak az „agresszort” látja. Tudattalanul talán azt is megsejti, hogy itt a vissza nem térő alkalom, hogy egyszer s mindenkorra leszámoljon az ősellenséggel, és visszanyerje az alkatának egyedül megfelelő autonómiát.

Az *Iszony* tehát a visszaszerzett identitás regénye. Kárász Nelli házassága válságos pillanataiban egyre világosabban felismeri alkatának törvényszerűségeit. Amikor újra maga dönthet a sorsáról, ezeknek a törvényszerűségeknek megfelelően rendezi be az életét. Szeréna néniel ellentétben nem rács védi őt a külvilág behatásaitól, hanem a maga által szabályozott távolság. A távolság ugyan szoborszerűvé teszi, egyúttal azonban védi is a másik ember bekebelező fenyegetésétől.

Égető Eszter: a behódolás regénye

Az író preconcepciója: Eszter, a paradicsomteremtő

Az *Égető Eszter* nem tipikus Németh László-regény, legalábbis abban az értelemben nem az, hogy főhősének sorsa nem az írói fantázia terméke. Németh László (főképp a második világháború után) gyakran megfordult, illetve hosszabb időt is töltött Hódmezővásárhelyen (a regénybeli *Csomorkányon*).⁵⁵ Sokat vendégeskedett a Bercsényi utcai Kristó-háznál⁵⁶ (néha hónapokig ott kapott szállást és kosztot), amelynek háziasszonya, Kristó Nagy Istvánné⁵⁷ családtagnak kijáró szeretettel gondoskodott róla. Kristóné tisztelettel, de egyúttal anyáskodva bánt neves vendégével. Hamarosan kölcsönös megbecsülés alakult ki közöttük. Németh László a gimnáziumi osztályvizsgákra, majd érettségire készítette fel az ötven év körüli asszonyt, aki cserébe nemcsak ebédet adott neki, hanem bevatta életének történetébe is. Ennek az asszonynak a sorsa lett tehát az újabb Németh László-regény alapötlete.

Az *Égető Eszter* abból a szempontból is kilóg a Németh László-regények sorából, hogy hiányzik belőle az „egy nagy központi szenvedély, amely sodor”.⁵⁸ Magának az írónak is kétségei támadtak azzal kapcsolatban, hogy ez a monumentálisra ter-

---

⁵⁵ 1945 és 1948 között a hódmezővásárhelyi református kollégiumban, illetve a lánygimnáziumban tanított egészségtant, irodalmat, filozófiát és francia nyelvet.

⁵⁶ A regényben *Kölcsey utcaként* és *Máté-házként* szerepelnek.

⁵⁷ Ő lett a regény főhőse, Égető Eszter néven.

⁵⁸ Németh (1977) 544.

vezett mű egységgé áll-e össze végül.⁵⁹ Az 1948. augusztus–decemberi naplóbejegyzésében (még a regény írása közben) így vall: „Most az egyharmadával vagyok meg: ez lenne a piramis alapja. Néha úgy érzem, van mire rárakni a többit; de hirtelen: csak köveket görgettem egymás mellé. (...) Tulajdonképp ez is monódia – egyetlen istenszobrot emel mint a *Gyász* vagy az *Iszony*, de túl sok elemmel dolgozik: egy egész élet, a gyerekkortól az öregségig, három történelmi kor, három nemzedék képviselői: sokszor úgy érzem, leragadok ebbe a masszába, s nyers tésztaként tapadó anyagból nem lesz sohasé szobor.”⁶⁰

A Németh László-regények jó ismerői többnyire udvariasan emlékeznek meg az *Égető Eszterről*.⁶¹ Tanulmányomban ezúttal szakítani kívánok ezzel a hagyománnyal. Úgy érzem, hogy az író nem a tőle megszokott színvonalon és igényességgel oldotta meg a maga elé tűzött feladatot. Mi kelt hiányérzetet az olvasóban? Talán Eszter alakjának kontúrnélkülisége. Talán életének eseménytelensége, érdektelen hétköznapi-sága. Talán személyiségének szürkesége. Eszter nem okos, nem erős akaratú, nem indulatos; még haragudni sem tud. Érzelmi élete kiegyensúlyozott. Túlságosan is egészséges és – mondjuk ki – unalmas ahhoz, hogy regényhős lehessen. Legalábbis nem illeszkedik a Németh László-i szenvedélyekkel megáldott-sújtott regényhősök sorába.

Az olvasó kezdetben még vár. Reménykedik. A kedvezőtlen sorsfordulatok, a családtagok önzése talán kilendíti a hőst példázatszerű nyugalmból. De a konfliktusok sorra elsimulnak, a léleksebző szavak és tettek nem érnek le a mélybe. Nincs seb, nincs sérelem – csak megbocsátás, belenyugvás és béke. „A paradicsombontó Évával szemben – mondja Németh László – a paradicsomalapító Éva ő, aki fáradhatatlanul kiegészíti a hálóját szétszaggató embereknek a boldogságot.”⁶²

Írás közben Németh Lászlóban is motoszkált a kétely: „Vagy a legjobb regényem lesz, vagy a leggyalázatosabb. Szerencsés esetben a nagy istenszobor itt nő ki szigorú és szomorú szelídségével a szemünk előtt egy félszázad történetéből. (...) »Van éden, de ti nem látjátok« – mondaná ez az alak, miközben gazdag kulák örökösnyőből munkásnyővé lett a hajdani patikájában.”⁶³ A regény megjelenése után Németh László kételyei eloszlottak, és a későbbiekben ezt tartotta a legkedvesebb, sőt a legjobb művének.

⁵⁹ „Kilenc fejezetre és egy epilógusra osztottam a regényt. (...) Apa – férj – fiú: háromszor három fejezet s abban megint három; végül az epilógus, amely két rövidebb fejezetével (29 törzsszám) az egészet lezárja. A mű mértana: a három rész terjedelemben fokozatosan csökken (...)” In: Németh (1977) 544.

⁶⁰ Uo.

⁶¹ Közülük csak Kocsis Rózsa, a Németh-életmű neves kutatója meri kimondani, hogy „Az *Égető Eszter* nem éri el a három »nagy« regény (*Gyász*, *Iszony*, *Irgalom*) klasszikusan érett színvonalát”. Kocsis (1982) 425.

⁶² Németh (1977) 108.

⁶³ Németh (1977) 546.

Úgy látom, hogy Németh László ugyanabba a csapdába esett, mint Theodor Fontane, az *Effi Briest*⁶⁴ írója, azaz túlságosan is elfogult lett regényalakja iránt. „Azt hiszi, hogy én nem látom, hogy maga a földi paradicsom?”⁶⁵ – ezt a bókot adja az író egy gimnazista szájába, a tizenéves Eszternek címezve. A nagyszülők mellett teljes eseménytelenségben élő jelentéktelen kislány tulajdonképpen az írótól kapja ezt a bókot, aki már itt, a regény elején jelezni kívánja hősnőjével kapcsolatos prekoncepcióját: azt, hogy Eszter a paradicsomteremtő Éva. Később a giccset is súroló mondatokkal fejezi ki Eszter iránti csodálatát: „Most legalább megvolt a végleges hely, s ő hozzálátott a pókmunkához, hogy új világát a szívéről eresztett szállal megint behálózza.”⁶⁶

Úgy tűnik, hogy fokozott érzelmi bevonódása akadályozta meg az írókat abban, hogy egészséges távolságot tartson hőstől. Csak a távolságtartás tette volna ugyanis lehetővé számára, hogy egy lélek valódi mélységeit feltárja.

„Őrültek”

A regény eredetileg az *Őrültek* címet kapta, ami szintén a prekoncepció része, ugyanakkor éppúgy nem sikerült a szöveg segítségével indokolttá tenni ezt a címválasztást, mint hősnője szeretetreméltóságát. A regényből még utalásszerűen sem derül ki, hogy kik is volnának az „őrültek”, kivéve egy-két helyet, ahol „bolondnak” nevezi egyik-másik férfialakját. Az író tehát nem következetes a terminológiában, és tulajdonképpen csak önéletrajzi visszaemlékezésében magyarázza meg, hogy mit is jelentett nála az „őrültség”. „Az *Őrültek*: az egész emberiség. (...) A belátással nem mérsékelt akarat. A vak akarat, amely csak annyira lát, hogy mint a kő után elnyargaló vizsla: célt keresen magának, s a cél után vágó szenvedély boldogságát élvezze, de annyira már nem, hogy ezt a célt mások érdekeivel, a világ titkos rendjével összhangba hozza.”⁶⁷

Ez az utólagos magyarázat valóban segít abban, hogy jobban megértsük azokat a kommentárokat, amelyekkel az író vagy hősnője napirendre tér a regénybeli férfiak (apa, férj és fiú) ötletei, tevékenységi láza és kudarcai fölött. A szövegből azonban sajnos hiányzik ez a fontos támpont. Végül maga Németh László is úgy gondolta, helyesebb a főszereplő nevét beemelni a címbe. Így a hangsúly eltolódik a társadalomábrázolás felől a lélekábrázolás irányába.

---

⁶⁴ Theodor Fontane (1819–1898) német realista regényíró. *Effi Briest* (1895) című regényének főhősnőjébe az író szemléletmódot beleszeret. Gyakran becéli őt „szegény kis Effi”-nek, és nagy részvétellel kommentálja a sorsát.

⁶⁵ Németh (1982) 137.

⁶⁶ Németh (1982) 273. (kiemelés tőlem: B. Á.)

⁶⁷ Németh (1977) 108.

A regény valódi erőssége azonban a társadalomrajz marad. Pontosabban: a mentalitástörténet. Az *Égető Eszter* bepillantást enged egy alföldi kisváros otthonaiba, három nemzedék mindennapjaiba a huszadik század első felében. A századelő szinte minden társadalmi osztályának és rétegének képviselőit felsorakoztatja az író. Tanyai béresek, parasztok, kis- és nagybirtokos nemesek, értelmiségiek, cselédek, cigányok életébe látunk bele. Előkerülnek a panaszaik, vágyaik. A mai olvasó számára meglepő, hogy a század szinte minden tudományos-technikai vívmánya rendelkezésre áll már: villany, vezetékes víz, központi fűtés, rádió, autóbusz, és így tovább. Az embereket nemcsak a származásuk különbözteti meg, hanem az is, hogy ezekkel élnek-e, és hogyan. Eszter nagyszülei mintha sohasem mosakodnának (inkább szellőztetnek), a cselédek is nyűgnek érzik a sok vízpumpálást, Eszter férje azonban, aki a technika megszállottja, két fürdőszobát is épít az új házukba.

A regényben ábrázolt világ tehát az „örültek” világa. Mivel szolgálnak rá a szereplők erre a címre? Először is, tele vannak ambícióval, tehetséggel, ötlettel. Esméik, vagy inkább „hóbortjaik” vannak. Különösen jellemzi ez a regényhőst körülvevő férfiakat: édesapját, Égető Lőrincet, férjét, Máté Józsefet, és fiait, Józsefet és Lőrincet. Az ambiciózus férfiak azonban nem találnak igazi célt az életüknek. Hirtelesen támadó lelkesedésük rendszerint gyorsan elpárolog, új és új célt talál magának. Egy-egy ötlet megvalósításához nem sajnálják az erőfeszítést és a pénzt, amikor azonban beleunnak, veszni hagyják a ráfordított anyagiakat is.

Ezek a férfiak mai értelemben vett „vállalkozók”, akiket örökké hajt és nyugtalanít egy újabb cél. Németh László, miközben jellemzi őket, lépten-nyomon érzékelteti, hogy ő maga nem tartja sokra az efféle vállalkozó kedvet. Az író megítélése szerint valójában lusta emberek ők, akik tevékenységükkel igyekeznek palástolni lustaságukat. Önzésükben nem veszik észre, hogy sebeket osztogatnak szeretteiknek; eszméikért emberi kapcsolataikat is készek feláldozni.

Eszter is így vélekedik róluk, és ösztönösen küzd a családját széthúzó erők ellen. Saját példájával – igénytelen, nem nagy célokat kergető életével – ellenpótlust alkot. Az örök változtatás igényével szemben az állandóságot keresi, a bizonytalan helyett a biztonságot részesíti előnyben. Bár az „örültek” vannak többségben, és legtöbbször az ő akaratauk érvényesül, Eszter fáradhatatlanul igyekszik helyrehozni azt, amit elrontanak.

A regénybeli lélekábrázolás azonban nem ér el olyan magaslatokat, mint a *Gyász* vagy az *Iszony* esetében. Eszter döntései sokszor ellentmondanak a lélektani törvényszerűségeknek (például, amikor egyik napról a másikra nyomtalanul elfojtja fellobbanó szerelmét a családi béke kedvéért), vagy nem kellőképpen motiváltak. Úgy tűnik, megkötötte az író kezét, hogy hőseit nem ő találhatta ki, hanem egy élő személyről mintázta. Nem ismerte meg modelljét kellő mélységben, és iránta érzett tisztelete is megakadályozhatta abban, hogy estleges önző tudattalan motívumokat tulajdonítson neki. Égető Eszter belső világáról kevés olyan infor-

mációnk van, amely segítené a lélektani elemzést. Személyiségének feltárásához tehát csak tetteinek és döntéseinek körülményei, illetve következményei adnak némi támpontot.

A változás mint identitásfenyegetés

Eszter örökös harmóniára törekvése mögött egy egyszerre koraérett és éretlen személyiség húzódik meg. Négyévesen azzal kell szembesülnie, hogy ő senkinek sem fontos. Egyetlen gyermek, akit a szülei gyakorlatilag elhagytak. Édesanyja halálos beteg, magával van elfoglalva: a kis Esztert semmiféle érzelmi kötelék nem fűzi hozzá.

Édesapja is egyre távolabb kerül a családjától, nem fizikailag, hanem érzelmileg. Ezt azzal leplezi, hogy folyton sürgős „dolga” akad, ami minden idejét lefoglalja: újságot ad ki, pereskedik, javaslatokat terjeszt a város elé. Széchenyi példája lebeg a szeme előtt, ezért ő is gazdasági és technikai újításokon töri a fejét. Rendkívüli műveltsége révén messze megelőzi a csomorkányi értelmiséget, de nem jut tovább a profétaságnál. A gyakorlatba átvitt eszmék sorra kudarcot vallanak, Égető Lőrinc pedig mint meg nem értett zseni szenved el a rázúduló kritikát. A család életében egyáltalán nem vesz részt, lányáról alig vesz tudomást.

A kis Eszter nevelése az idősödő anyai nagyszülőkre és a cselédre hárul. „Nevelés” azonban egyáltalán nem folyik, Eszter ott ténfereg a felnőttek között, nem érti, hogy miről beszélnek, de nem is igazán érdekli a felnőttek világa. Később iskolába jár, és zongorázni is tanul. Észrevétlenül nő fel, eseménytelen, megrázkódtatásoktól mentes, védett világban.

Eszter gyermekkorának részleteit az író alkotta meg: Kristóné elbeszélése kevés támpontot nyújtott ehhez a fejezethez. Németh László ködbe burkolja a gyermekkor éveit: a fedőemlékszerű mindennapokon, a barátnőkkel együtt eltöltött zsúron és sétákon kívül nem történik semmi Eszterrel. Ami traumatikus lehetne, például édesanyja elvesztése, alig kap említést, mintha ez az esemény nem is kavarná fel a kislányt.

A gyermekornak ez a burokszerű világa a harmónia, rend és boldogság alapélményeként raktározódik el Eszterben. Ebben az alig változó, de éppen ezért biztonságos világban bontakozik ki a személyisége, amelynek egyik fő vonása a konfliktuskerülés, és az ezzel szorosan összefüggő harmóniakeresés.

Minden olyan külső változást, ami ezt a magában hordott harmóniát megbonthatná, Eszter identitásfenyegetésként él meg. Az első ilyen jelentős változás Eszter életében a házasság. Barátnőinek bátyja udvarol neki, majd némi vonakodás után (nehogy leendő anyósát megharagítsa), Eszter hozzámegy feleségül. Máté József, a férj, egyáltalán nem nyerte el az író rokonszenvét, ezért korlátolt, kicsinyes, sőt alapvetően buta embernek mutatja be. József önző, empátiaszegény alak.

Eszményei és életvezetése szöges ellentétben áll Eszterével. Lételeme a változás, az újítás, ezzel szemben Eszter a változatlanságban, a jól bevált régiben bízik.

A házasság a változások sorát hozza magával, amelyek közül különösen a költözések és a vagyonnal kapcsolatos döntések viselik meg Esztert. József nemcsak önzőbb, de erősebb egyéniség is: mindig az ő akarata érvényesül, legyen az költözés, házépítés, birtokeladás, vagy új vállalkozás. Mindezekkel Eszter identitásának alapját, a biztonságérzetet veszélyezteti.

A biztonságot elsősorban az ismerős környezet és a helyesen kezelt vagyon jelentené Eszter számára, de éppen ezekkel kapcsolatban kell állandóan frusztrálnia. Mire megszokná a lajosfalvi kis házat, Szegháttra⁶⁸ költöznek. Mire otthonosan érezné magát a hatalmas, összkomfortos szeghádi villában, gyermekkora helyszínére, Csomorkányra költöznek vissza, egy régi, elhanyagolt kúriába.

A vagyon (nagyapja birtoka és a József által örökölt patika) felett is mintha folyton Damoklész kardja lebegne. Eszter szemében József pazarló, könnyelmű, megbízhatatlan. Bevételei és kiadásai átláthatatlanok, vállalkozásainak kudarcá kapcsán gyakran adósságba keveredik.

Behódolás: a biztonságos világ záloga

Az identitásfenyegetés Esztert folyamatos védekezésre kényszeríti. A változások ellenében igyekszik megteremteni maga és családja körül az állandóságot. Legjellemzőbb védekezési stratégiája a breakwelli értelemben vett *behódolás*. „Ő mondta, hogy nem élhet nélkülem, és én ráneveltem magam – mondja házasságáról Eszter elkeseredve. – Befutottam az életemmel az esetlenségeit, az önzését, hóbortjait.”⁶⁹

A *behódolás* azon túl, hogy szociális elismeréshez vezet, világosan meghatározza a fenyegetett személy szociális státuszát, és kiirtja a szorongáskeltő kétértelműségeket, mondja Breakwell. Esztert is hozzásegíti ahhoz, hogy megteremtse a számára biztonságot sugárzó világot maga körül. A *behódolás* olyan sikeres megküzdési stratégiának bizonyul, hogy Eszternek nem kell váltogatnia a védekezési módokat: egyszer s mindenkorra belehelyezkedik asszonyi és családanyai szerepébe. Ezért nem jelentenek komoly kísértést azok az udvarlók, akik boldogságot ígérnek a házasságában egyáltalán nem boldog asszonynak. Eszter tudatosan hozza azt a döntést, hogy családja az első, és ennek érdekében elfojtja fel-fellobbanó szerelmét is az őt megkörményező férfiak iránt. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy lemond egyéni boldogságáról, csakhogy tökéletesen betölthesse vállalt szerepét.

---

⁶⁸ A *Szeghát* név a Hódmezővásárhelyhez közeli Szentest rejti.

⁶⁹ Németh (1982) 265.

Harmóniateremtés

Hogyan teremti meg Eszter maga körül a harmóniát? Valójában semmi rendkívül nem tesz, csak szeretettel fordul férjéhez, gyermekeihez, anyósához, rokonaihoz, sőt az örökösen zsörtölődő cselédhez is. „Ő meg úgy érzi, hogy amit ő Józsi, Erzsi vagy akár Józsika⁷⁰ iránt érez, az tulajdonképpen ajánlat egy szép, boldog viszonyra, s az embereknek előbb-utóbb meg kell érteniük ezt az ajánlatot.”⁷¹

A harmóniateremtés része az is, hogy otthonossá tegye környezetét. Virágokat nevel, takarít, főz; mindent megtesz azért, hogy ne szenvedjenek hiányt. Ez az otthonosság leginkább a gyermekkor világából ismerős nagyapai ház otthonosságát idézik: ugyanazok a bútorok, ugyanolyan nagy, családias étkezések. A harmónia- és folyamatosságérzés elmaradhatatlan kelléke továbbá a mindenkori pulikutya, Bojtár jelenléte a háznál.

Ami nem volt része a gyermekkori világnak, Eszter számára idegen: a férje terve szerint épített világos, nagy ház, a két fürdőszoba, a villanyvilágítás és a többi újdonság inkább szorongást kelt benne. Ezek a dolgok nem tartoznak az ő otthonosságérzéséhez, ezért nem is hiányoznak, amikor nélkülöznie kell őket.

Eszter számára a harmónia a nagy családot is jelenti. Három gyermeket szül (József, Lőrinc és Eszter), és féltő szeretettel nevelgeti őket. Férjének húgaival, az ő gyermekkori barátnőivel is igyekszik családias, jó viszonyt fenntartani. Eszter szinte gyűjti az embereket maga köré. Anyósa, sógornői és azok családja gyakori vendégük. Figyelme kiterjed a rokon gyermekekre, a cselédek gyermekeire-unokáira, sőt összes gyermekkori ismerősére is. Őket is „behálózza” szeretetével, gondoskodásával. Nagy örömet leli például abban, hogy vendégeit etetheti. Mintha szeretné lekötelezni a környezetét. Önfeláldozó igyekezete azonban sohasem találkozik elismeréssel, vagy viszonzással: a cseléd megveti, a családja pedig parazitaként élvezi ezt a gondoskodást.

Eszter édesapját is odaköltözteti a csomorkányi ház udvarára. Az idősödő próféta kis házat épít ott, és többé-kevésbé részt vesz a család életében. Apja is olyan személy, aki Eszter számára a gyermekkort idézi. Elvesztése ezért rendkívül fájdalmasan érinti.

A harmóniateremtés egyik igen fontos eszköze Eszternél a konfliktuskerülés. A nála erősebb akaratú emberek (és környezetében tulajdonképpen mindenki ilyen) előbb-utóbb érvényesítik az akaratukat vele szemben. A változtatni – nem változtatni örök házastársi dilemmában mindig a férje által képviselt változtatás felé billen a mérleg. József semmiféle ártól nem riad vissza. Eszter öröksége, a

---

⁷⁰ Józsi: a férje, Erzsi: a cseléd, Józsika: a nagyobbik fia.

⁷¹ Németh (1982) 263.

nagyapai birtok így változik át luxusvillává Szegháton, a luxusvilla kis kúriává Csomorkányon. A folyamatos értékvesztés mellett Eszternek az ellen is lehetne kifogása, hogy ezeket a döntéseket a férje rendszerint az ő tudtán kívül hozza meg. Esztert, amikor utólag értesül minderről, kisémmizése miatt keserűség és harag tölti el. A nyílt konfrontációt azonban mindig elkerüli: a felháborodásból belenyugvás lesz, a megbántásból tűnődés. Napirendre tér férje félrelépése és rossz üzleti vállalkozásai felett. Eszter a kompromisszumot választja akkor is, amikor ezzel önmagát alázza meg.

„Embergyűjtés”: félelem az izolációtól

Németh László gyakran használja Eszterrel kapcsolatban a pók-hasonlatot. Eszter pók módjára „hálózza” be szeretteit, burkot készít számukra a „saját szívéről eresztett fonállal”. Ez a burok gyermekkorának világát varázsolja vissza, teremti újjá a jelenben. Biztonságérzetet kelt, és elválaszt az „őrültek” világától.

Eszter pók-viselkedése mögött tulajdonképpen az izolációtól, elhagyatástól való félelem rejtőzik. A nagyszüleinél nevelkedő magányos gyermek csak örökös alkalmazkodásával, szolgálatkészségével tud egy kis érzelmet kicsikarni a maga számára. Felnőtt korára a szolgáló szeretet személyiségvonásává lesz, ezért is könnyű számára a *behódolás* megkövetelte alkalmazkodás.

Az „embergyűjtés” tehát Eszter esetében egy interperszonális megküzdési stratégiaként is értelmezhető. Olyan, az *izolációval* ellenkező előjelű védekezési módot jelent, amelynek célja, hogy szövetségeseket gyűjtsünk a fenyegetés elhárításához. Az alom melegében összebújni az ősbiztonság illúzióját nyújtja, nem is beszélve a regresszív létállapot lélektani előnyeiről. Talán nem esünk eretnokségbe azzal, ha az „embergyűjtés” fent körvonalazott fogalmát is felvesszük a breakwelli rendszerbe, feltételes, itt érvényes kategóriaként.

Úgy tűnik azonban, hogy ez a szeretetháló csak Eszter számára fontos, sőt csak neki nyújt biztonságérzetet, a többieket inkább menekülésre készíti. Eszter birtokolja az övéit, hálójával fogságba ejti és – mélylélektani értelemben – bekebelezi őket. A férje alkalomadtán szemére is hányja: „Ami nekem börtön volt, maga abban mindig gyönyörködött – mondja egy helyen. – Ez volt a legnagyobb gyönyörűsége, börtönöket csinálni nekem.”⁷²

Eszter embergyűjtő pók-viselkedése tehát a bekebelezés fenyegetése is környezete számára. Olyan, természetesen tudattalan, kontrolláló magatartást jelent, amely a maguk útját jární kívánó családtagok számára elviselhetetlen. József mindig visszautasítja Eszter vélt vagy valós kontrolltörekvéseit. Egy alkalommal így

---

⁷² Németh (1982) 327.

vitatkoznak: „Engedje meg, hogy letegyem az érettségit, s bejövök gyakornoknak. – Az kellene – fakadt ki Józsi –, hogy reggeltől estig ellenőrizzen.”⁷³ Józsefnek mindvégig sikerül megőriznie a kontrollt saját dolgai felett, még ha olyan áron is, hogy végül elhagyja feleségét és a világ másik végére költözik.⁷⁴

A növekvő gyermekek is mielőbb igyekeznek függetlenedni anyjuktól. József, az idősebbik, éppúgy eszméket kerget, mint a család egyéb férfitagjai, és ezek az eszmék jó ürügyet teremtenek arra, hogy életét inkább anyjától távol, a fővárosban szervezze meg. Lőrinc a leventemozgalom felé orientálódik, és a háború végleg elsodorja otthonától. Amikor lehetősége lenne hazatérni, ő is inkább a világ másik végét választja. A kis Esztert apja magával viszi a hadikórházba az oroszok bevonulása előtt. A tizenéves kislány is ambivalens a hazatéréssel kapcsolatban, és végül inkább az önállóságot választja egy távoli országban.

Családjának ez a széthullása elkésérti ugyan Esztert, de a számára kedves emberekből új „családot” szervez maga köré. Nem mondhat le az embergyűjtésről még akkor sem, amikor ebben a háború utáni élelmiszerhiányos időben komoly nehézséget jelent a vendégek étkeztetése, ellátása. Házába költözteti idős, csodált zenetanárnőjét, annak férjét, sőt nagyapjának egykori cselédjét, Kálmán bácsit is.

Eszter embergyűjtő igyekezete nemcsak az izolációtól kíméli meg őt, hanem attól is, hogy szembenézzen teljes emberi kudarcával. Legnagyobb alkotása, a családja előbb csak élőködik rajta, később pedig elmenekül előle. Eszter nem hajlandó beismerni, hogy veszített, és mindent megtesz azért, hogy tovább vezíthessen. Semmilyen anyagi és egyéb áldozat nem riasztja el attól, hogy újabb élőködőket hozzon a házába, akiről úgy hiszi, hogy felkínált szeretete vonzza őket hozzá.

Méhes Zoltán: az író önarcképe

Az új „család” szerves tagja lesz Méhes Zoltán is, akinek alakjában Németh László saját magát örökíti meg. Méhes, a neves fővárosi író korábban is megfordult már a családban, most azonban huzamosabb időre kér szállást, hogy „üldözői” elől elmenekülhessen. Méhesnek politikai különvéleménye okán ajánlatos távol kerülni a fővárostól. „Üldöztetése” csak annyira valós, mint amennyire képzelt. Az érzékeny, nárcisztikus ember üldöztetési téveseszméktől szenved, de a háborút követő gyanakvó légkörben van némi realitása annak, hogy korábbi szerepléséért és kijelentéséért a hatalom felelősségre vonja.⁷⁵

---

⁷³ Németh (1982) 329.

⁷⁴ Ebben persze van egy csomó történelmi szükségszerűség is: a háború alatt nyugat felé sodródik az alakulatával, majd megretten az ország orosz megszállásától, és nem kívánkozik haza, végül pedig úgy dönt, hogy Dél-Amerikában telepszik le Lőrinc fiával és Eszter lányával.

⁷⁵ Németh László kitűnő karakterrajza (és karikatúrája) saját élményéből táplálkozik.

A neves író tehát a csomorkányi református kollégiumban vállal óraadást, szabadidejében pedig, hogy ebédjét megszolgálja, Esztert készíti fel gimnáziumi osztályvizsgákra, majd érettségire. Méhes egyszerre tiszteletreméltó vendégtanár és gondoskodásra, szeretetre éhes gyermek.

Túlzott érzékenysége, gyanakvása egy pillanatra sem hagyja nyugodni. Még háziasszonya biztonságos világa sem jelent számára garanciát, ezért mérget kér Esztertől,⁷⁶ hogy méltósággal szökhessen meg üldözői elől. A számára fenntartott vendégszobát a padlás rejtékére cseréli fel. Egy alkalommal, amikor a postás éjszaka becsönget hozzájuk, azt hiszi, hogy letartóztatására jöttek, és beveszi a mérget. Ez a tragikomikus esemény vet véget Méhes szenvedéseinek, amelyekkel az író mindvégig részvétellel azonosul. Lehet, hogy tisztán tragikusnak szánta az epizód befejezését, és a komikumot csak a késői olvasó véli felfedezni benne...

Eszter megsiratja elvesztett barátját. „Ó, milyen rettenetes volt – most értette meg igazán – az élete ennek az embernek. (...) Közel fél évszázadot élni, bedobva ezzel a mozarti lélekkel egy országba, ahol még Csomorkány volt a leggyöngédebb hozzá. Rászerezve az idegzetére egy kínos, pontosan működő értelem, mely minden vadságot magára bőszt. Érzékenysége tele: a durvaságok elleni ágaskodással, s közben egy mennyei sugáron függni: hozzá hasonló emberekről, egy aranykor nagy menüettjéről álmodozni. Azon kapta magát, hogy reszketése a paplan alatt megáll (...), s nagy, kövér könnyek folynak a párnájára.”⁷⁷

Ez a félig ironikus, félig önsajnálathoz torkolló önarckép jól jellemzi Németh Lászlót vásárhelyi éveiben. Magyarazatot ad arra is, hogy az író miért volt annyira elfogult ezzel a regényével. Ilyen, a furcsaságait is szeretetreméltónak ábrázoló képet ugyanis csak ő tudott rajzolni magáról. Érzelmi és szereplői involváltsága megakadályozta abban, hogy kellő távolságból, kritikával szemlélje ezt a művét.

A gyermek

Az új család végül még újabb tagokkal bővül: József fiának felesége is Eszterhez költözik, és ott szüli meg kislányát. Az anyai szerepbe belefáradt Anikó néhány hónap múlva Eszternél „felejt” csecsemőjét. A negyedik nemzedék megjelenése új reménnyel tölti el az időződő asszonyt. Újra van célja, van kiért élnie. „Mi mindenestre felneveljük őt, ugye? – nevetett ő is a nevető gyerekekre. – Föl, az új világnak, bizony.”⁷⁸

---

⁷⁶ Eszter ugyanis, férje távollétében átveszi a patika irányítását, így bizonyos gyógyszerekhez és mérgekhez is könnyen hozzáfér. Az ötvenes években a patikát államosítják, és Eszter tulajdonosból alkalmazott lesz.

⁷⁷ Németh (1982) 649.

⁷⁸ Németh (1982) 675.

A gyermek mint az új, értelmes életcél, illetve mint a jövő záloga, tipikusnak mondható Németh László-i fordulat. Olyasmi, mint a madáchi Tragédia végén a „Mondottam ember...”. Talán még a jelentése is ugyanaz. Patetikus – de hát hogyan is lehetne lezárni máshogy ezt a regényt, mint pátósszal?

Kudarcc vagy remekmű?

Égető Eszter személyisége gyökeresen különbözik a korábbi női főhősökétől. Eszter nem azon munkálkodik, hogy identitását megőrizze vagy kiteljesítse, hanem hogy önmagát mások igényei szerint alakítsa. Ezt sem azzal az elszántsággal teszi, mint Kurátor Zsófi, inkább valami magától értetődő természetességgel. Identitása folyamatosságát kívánja csak mindenáron fenntartani: erre utal szüntelen harmóniakeresése és embergyűjtő igyekezete. Önbecsülését és egyediségét részben nem érintik az identitásfenyegetések, részben pedig háttérbe tudja szorítani ezeket a szempontokat azért, hogy a harmóniát megőrizze.

Németh László úgy érezte, hogy Égető Eszter személyében életpéldát állított mindenki elé. „Mint esszéíró sokat törtem a fejem azon a filozófiai életérzésen, magatartáson, amely a vallást az emberiség életében pótolni tudná – írja önéletrajzában. – Az *Égető Eszter*ben ez a pótlék, megtisztult, szükséges valami szől nem tételekben, hanem egy élő, utánozható alakban. Szegény Kristónéból az én Eszterem maga – a hősnő –, sőt az író akarata ellenére valami vallásalapító lett. Ha azt kérde tőlem valaki, mondd meg nekem, hogyan éljek, nem tudnék okosabbat mondani, mint: olvasd el az *Örülteket*...”⁷⁹

Eszter mint vallásalapító – ez aligha több egy Németh László-i illúziónál. Eszter alakja egyáltalán nem olyan egyértelműen vonzó, mint azt szerzője hiszi, és kritikussai állítják. A családjáért, majd a fogadott családjáért élő asszony magára marad azzal a szeretettel, ami egyrészt a családtagok végtelen önzését szolgálja ki, másrészt szinte orális fenyegetésként nehezedik rájuk. Eszter szeretete egyáltalán nem önzetlen: saját biztonságérzetét szeretné cserébe megvásárolni. Mivel azonban nem jó „üzletasszony”, folyton veszít a vásáron. Úgy vélem, Eszter személyisége egyáltalán nem alkalmas arra, hogy követendő például állíthassuk mások elé.

Ezzel a véleményemmel azonban, úgy tűnik, egyedül maradtam. Kocsis Rózsa, aki nem versenyezhet Németh Lászlóval a befejezések dolgában, könyvének az *Égető Eszterről* szóló fejezetét így zárja: „Ezen túlmenően pedig a tanítói célzatú mű, a szerző szemléletének megfelelően, azt mutatja meg, hogy miként éljenek, és mi felé törekedjenek az emberek.”⁸⁰ Talán felesleges magyaráznom, hogy az 1982-ben

---

⁷⁹ Németh (1977) II. 119.

⁸⁰ Kocsis (1982) 425.

megjelent monográfia szerzője arra utal, hogy Eszter példája annyiban követendő, amennyiben az a szocializmus építéséhez járul hozzá. Szerinte Eszter megértette ugyan kudarcát, de rájött arra, hogy a boldogságot nem a családban, hanem az új (tehát a szocialista) társadalomban kell keresnie. Ennek a világnak kell felnevelnie az unokáját, csak így van némi reménye a beteljesedésre.

Bár Németh Lászlótól nem állt távol az ilyen értelmű utalás sem, hiszen tisztában volt azzal, hogy milyen elvárásoknak kell eleget tennie, túl egyszerű volna a regény utolsó sorainak ilyen kézenfekvő értelmezést tulajdonítani. A magam részéről úgy vélem, hogy a regény befejezése inkább az egyre markánsabban kicsendülő pesszimizmust hivatott ellensúlyozni – nem túl nagy sikerrel.

Kulcsár Szabó Ernő, korunk neves Németh László-szakértője szerint az *Égető Eszter* nem olvasható tipikus családragényként, inkább „különös nagyepikai elégiaként”, ahol az „emberi identitásnak mint meg nem valósítható értékideálnak elsősorban nem konfliktusos, nem akciószerű, hanem passzív nehézkesű jelenléte”⁸¹ a meghatározó. Az identitásnak ez a „passzív nehézkesű jelenléte” az, ami *Égető Esztert* döntően megkülönbözteti Németh László nagyregényeinek más hősnőitől. „Nem az életét, hanem a feladatát, a szerepét beteljesítő ember eszménye” – mondja róla Kulcsár Szabó Ernő. Eszter úgy tudja csak szolgálni utópisztikus közösségeideálját, hogy közben lemond az életteljességről.

A „nagyepikai elégia” sajátos műfaja lenne tehát a válasz arra az olvasóban keletkező feszültségre, ami akkor jelentkezik, amikor a regényben hiába keres konfliktust és akciót, vagy a Németh László-regényekben megszokott küzdelmet az identitás megőrzéséért és kibontakoztatásáért.

Úgy vélem, érdemes feltenni azt a kérdést, hogy az *Égető Eszter* végső soron kudarc-e, vagy remekmű. Mind ez idáig megkérdőjelezhetetlen volt, hogy remekművel állunk szemben. Kritikusok tucatjai nevezik a legjobban sikerült Németh László-regénynek, és még a legkiválóbbak sem kételkednek abban, hogy komolyan kell venni azt az életfilozófiát, amit a hősnő képvisel. Véleményem szerint újra kell gondolnunk ezeket az érveket, és a műveket egységben szemlélve eldönteni, hogy közülük melyek állják ki a remekmű próbáját.

---

⁸¹ Kulcsár Szabó (1990) 672.

IRODALOM

- BREAKWELL, GLYNIS M. (1986): *Coping with Threatened Identities*. Methuen, London and New York.
- ERŐS FERENC (2001): *Az identitás labirintusai*. Janus–Osiris, Bp.
- HAMILTON, N. G. (1996): *A tárgykapcsolat-elmélet a gyakorlatban*. Animula, Bp.
- KÉZDI BALÁZS (1995): *A negatív kód*. Pannónia Könyvek, Pécs.
- KOCSIS RÓZSA (1982): *Minőségeszmény Németh László szépirói műveiben*. Magvető, Bp.
- KULCSÁR SZABÓ ERNŐ (1990): Németh László. In: *A magyar irodalom története 1945–1975*. III./1. Akadémiai, Bp. 646–689.
- DR. LAKATOS ISTVÁN (szerk.) (1997): *Németh László. Életrajzi kronológia 1901–1948*. Argumentum Kiadó, Bp.
- NÉMETH LÁSZLÓ (1973): *Emberi színjáték*. Magvető és Szépirodalmi Kiadó. Bp.
- NÉMETH LÁSZLÓ (1982): *Égető Eszter*. Magvető és Szépirodalmi Kiadó. Bp.
- NÉMETH LÁSZLÓ (1989): *Életmű szilánkokban I*. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 67–96.
- NÉMETH LÁSZLÓ (1981): Gyász. In: Uő: *Válogatott művei I*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 49–296.
- NÉMETH LÁSZLÓ (1977): *Homályból homályba. I–II*. Magvető és Szépirodalmi Kiadó. Bp.
- NÉMETH LÁSZLÓ (1981): Iszony. In: Uő: *Válogott művei I*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 679–1077.